180.257

A tihanyi vár története, hadi és müleirása.

Soós Elemér.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A tihanyi vár története, hadi- és műleírása.

Soós Elemér.

BUDAPEST, 1916.
FRÁTER ÉS TÁRSA KÖNYVNYOMDA KIADÁSA
AKÁCFA-UTCA 13.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

1ső ábra.
A tihanyi felszigetet F.W. Kulcsár 1781 évi felvétele után kiegészítve a katonai részletes térképének 16 – XVIII dik lapjával.
Berek-tet
Vörösmáli-
128 szőlők
Dios-dülő
Oroszkó
Tihany
Belső
Hármas-hegy
Szarvadierdő
Rév
É.
Mértek.
100 200 300 400 500 mlt.
Szelvény
Nyugat.
Kelet.
Sárvulkán
Bazalt
agyag
Tihanyi apátság
Bazalt
agyag
Balaton
Balaton

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár
M.N.MÚZEUM KÖNYV TÁRA

I.

A jelenlegi tihanyi félszigetnek nevét, melyen hajdan három vár épült, személy névből eredőnek mondják.[1] A félsziget Zala-Asszófőnél nyulik délkeleti irányban a Balatonba. Kiterjedése a Diós-dülő ⌖ 160 magaslati számától légvonalban egészen a révig 920 méter (lásd: 1-sö ábrát), legnagyobb szélessége; a Csucshegy △ 235 méter magaslati számtól a Visszhang ⌖ 214 m. sz.-ig 520 méter. Partjait meredek dombsor alkotja, mely 120—130 méternyire emelkedik ki a Balaton tükre fölé. Párkánya, északra: a Diós-dülő; keleten: az Óvári-szőlők déli csucsában fekvő ugynevezett »Visszhang« és az Akasztó-hegy; délen: a Cserhegy; és nyugaton: az Apáthi-hegyalja.[2] Ezek, összefüggő magaslataikkal egy völgykatlant rekesztenek be, melyet egy haránt emelkedés ⌖ 207. m. sz. kettő választ. A nyugati felét »Külső-tónak« nevezik, mert egykor nádas tó boritotta, most kaszáló.[3] A keleti felének neve: »Belső-tó«; a tó most is megvan, noha időnként kiszárad.[4] A tihanyi félsziget hazánk egyik legérdekesebb területe, mely nemcsak földrajzi, de földtani multjával is leköti figyelmünket.

A pontusi-homok és az agyag lerakodásából képződött tihanyi félszigetnek legalsó rétegét bazalt-tufa és szökő melegforrások maradványai takarják. Ezután következett a sivatag korszak, melynek idejében a bazaltok kitörtek. A félsziget szomszédságában a badacsonyi, szentgyörgyi, csobánci, somlyói, sümegi és még több Zala vármegyei sziklaképződmények képviselik ezt a korszakot. Utána következett a diluvium-korszak, mikor hazánk barlangjaiban már az ember feltünik és

hegyeinket még sok hó meg jég boritotta. Ennek eltünése után fejlődött ki a mai korszak, mely 200—300 méter magasan a tenger szine felett, a pontusi tengerrel elöntve tartotta a dunántuli vidéket és vastag homokréteggel, nemkülönben agyaggal takarta be az egész területet. Ami e magaslati számokon alul mutatkozik térképeinken, az mind a pontusi vizzel volt ellepve, mely nem volt már egészen sóizü. Amikor ez a tengervize eltünt, helye száraz sivataggá változott át, amelyen akadály nélkül süvöltött végig a szél, elhordta a homokot, meg az agyagot. A Balaton vidékén valami 100—200 méter vastag réteget fujt le a szél és a homok csak ott maradt meg, ahol a bazalt lávaömlések azt megvédelmezték. Azon a keskeny nyakon, amely most a tihanyi félszigetet a zalai parttal összeköti, nagyon régi kemény kőzetek vannak, amelyeket valamikor a pontusi tenger hullámai oda lesodortak. Itt is magasra fel volt halmozva a homok és az agyag; és mivel nem védelmezte semmi, a sivatagkorban elvitte a szél. A szigeten tökéletlen vulkánok fejlődtek, melyeknek kitöréseit »szökő meleg források« követték, sőt az is lehetséges, hogy a kitörésekkel együtt jelentkeztek. Ezekből a tökéletlen vulkánokból nem jött ki izzó láva, hanem csak meleg sár és a mélyebben fekvő rétegek törmelékei. Azért nevezik »sárvulkánoknak«. Ezek a kiömlések idővel megkeményedtek, mint sötétszinü kavicsszemekkel tarkázott kőzet a dombok tetején most is mutatkoznak. Alattuk mindenütt a pontusi homok és az agyag fehérlenek ki; ezekből tenyérnagyságu kagylók és csigák kerülnek elő. A pontusi hullámok ezeket a kagylókat apróra koptatták. A tihanyi gyerekek »kecskeköröm« gyanánt kinálják az utasembernek; a gerezdes héját »asszonykötő« néven kinálgatják. A szökő meleg forrásokból sok kovát tartalmazó mész rakódott le, melyet kékes fényben ragyogó üvegszerü agyag keményitett meg. Ezek a bazalt- és sárömlések voltak védelmezői a pontusi homoknak s ezért maradtak meg a szökő meleg források kupjai, melyeket a tihanyi félszigeten a Hálóeresztőn és a Csucshegyen látni lehet. A Kis-erdő tetőt csak bazalt-tufa védelmezi. A Nyársas-hegy és Akasztó-hegy szökő meleg forráskupokkal vannak takarva.[5] (Lásd: az 1-ső ábra szelvényét.)

Az F. W. (Frater Wolfgangus) Kulcsár térképe szerint a tihanyi félszigetet 1781-ben egy árok választotta el (lásd: 1-sö ábra a), b) az asszófői és füredi részektől és pedig: a Diós-dülönek és az Apáthi-hegyaljának északnyugatra ellapuló lejtőin. Ennek az ároknak nyomait nemcsak a régi Kulcsár-féle térképen és a katonai részletes térképen látjuk, hanem a terep megszemlélése közben is megtaláljuk. Az elválasztó árok északkeleti irányból délnyugatra huzódott, amint a jelenlegi terepsüppedések mutatják.

A terepsüppedések határait délkeletről az Apáthi-hegyalja és a Diós-dülő; északról és nyugatról az asszófői-patak folyása, valamint az Asszófőtől lenyuló ⊹ 112 m. számmal jelzett dombhát alkotják. A nyomok az asszófői patak balpartján felnyulnak egészen a Vörösmáli-szőlőkig (⊹ 128) és a Berekrétig (⊹ 113 m.) (lásd: 1-sö ábrát). Nagyon régen lehetett az, midőn a tihanyi félsziget még »sziget« volt. A Balaton vize valamikor Tapolcáig, Keszthelyig, a Zala-folyó völgyében egész Zalavár és Komárvárosig; a somogyi parton pedig egészen Kőröshegyig terjedt. A pontusi tenger maradványának kell tekintenünk a Balaton vizét, mely sókban igen gazdag. Ott, ahol a régi árok huzódott, a Balaton vize széles sávban érintette a partok oldalait. A Balaton északi oldala egész az asszófői szőlőkig huzódott, hol a 112-vel jelzett dombhát állotta utját, mely mintegy vizválasztó vonalat képezett a Berekrét (⊹ 113 számmal jelzett) végétől. Igy keritette be egykor a Balaton Ós-Tihany szigetét. Ott, hol jelenleg rétek és legelők vannak, ott abban az időben 2—3 méter mély viz boritotta a talajt. Az asszófői-ut irányában a 112 ⊹ m. sz.-től az Apáthi-hegy lejtjéig át volt hidalva.[6] Az egykori tihanyi szigeten volt az ősember által lakott menhely«, melyen most a tihanyi Óvári-szőlők vannak. Az Oroszkövön, éppen ugy a Kis-Erdőn neolitkoru hamuval telt urnákra akadtak, mindenféle durva, nyilt tüzön égett cserepeket, orsógombokat és köszerszámokat találtak, melyek az ős-telepitvény tagadhatatlan maradványai. A tihanyi apátság könyvtárában őrzött őskori cserepedény; melyet ezen a területen ástak ki, bizonysága annak, hogy itt őskori telep volt.

A többi ott őrzött tárgyak mind odahordott más helyekről származnak, melyeknek egynémelyikén a lelőhely fel van irva a ráragasztott papirszeletekre. A magas gátonyok 299.600 □

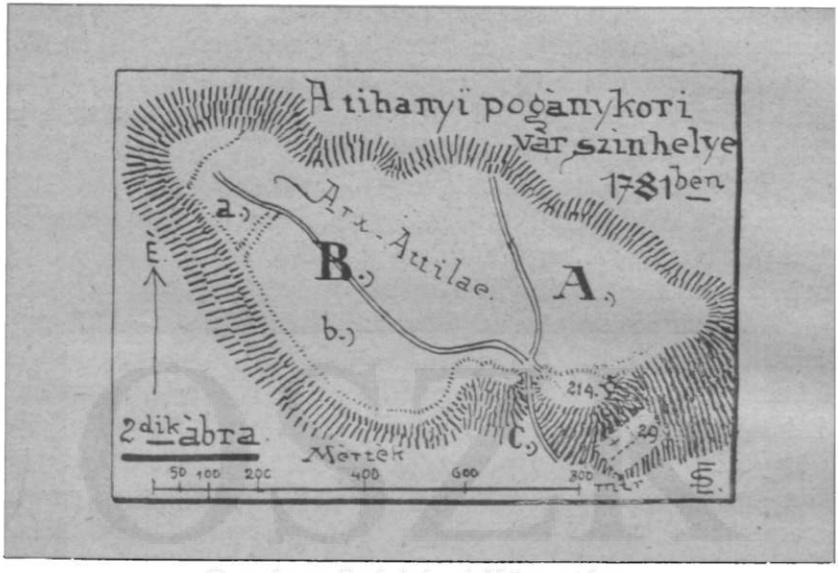

méter területen (lásd: 2-ik ábrát) elzárják a helyszint, melynek ki- és bejárata a délkeleti végben van (C-nél). Még most is a tó partjára fekvő keleti párkányzatát a ⊹ 214 m. számmal jelzett Visszhanggal »felsővárnak« A), az ettől nyugatra és északra alacsonyabban fekvő részt B) „alsóvárnak« nevezik. A bekerítő gátonyok még most is 3—4 méter magasak és a terep alakulását követik. Az alsó várrész déli felét egy harántgát két szakaszra osztja: a) és b), a pogánykori áldozó helye. Ez jelzi a tihanyi szigeten az első várépitkezési korszakot. Anonymus szerint: Vasvár bevétele után a honfoglalók két vezére: Usubu és Eusee, a Balaton tava mellett lovagolva, Thyhonhoz jutottak s ezt hatalmukba ejtették. Ugyanekkor a tihanyi pogánykori vár szinhelyét is elfoglalták és ezt a helyet valószinüleg az uj haza védelmére felhasználták.

II.

Mennyi idő telt el a tihanyi középkori vár keletkezésétől addig az ideig, mikor Tihany-félszigetén egy templom épült, nem tudjuk. De azt már tudjuk, hogy a tihanyi első templomot I. Endre király 1055. évi oklevelével alapitotta Szent Anianus-nak orleánsi védőszentjének tiszteletére, a saját maga, neje, fiai, leányai, valamint élő s meghalt rokonainak üdvösségére.[8] Az épitkezésre az 1052. évi hadjárat adta az alkalmat, midőn I. Endre király a pozsonyi ostrom alkalmával III. Henrik német császár hadait legyőzte és ezen győzelem emlékét megakarta örökiteni. Az 1781. évi térképen egy rombadőlt Szt. András temploma fordul elő (lásd: 1-ső ábra 15-ik szám). Ez a körülmény arra enged következtetni, hogy ez az a templom, mely I. Endre király adományából épült. Ezt »Rudera Ecclesiae Sancti Andrea«-nak nevezi Kulcsár, Minthogy a király a Benedek-rendieket szinte ide a tihanyi szigetre telepitette a monostorba és ezt a helyet már akkor ember kezétől eredő árok keritette be, két dolog tünik fel. Az egyik a templom, a másik a monostor. I. Endre király a Tiszánál 1060-ban öcsének Bélának hadaival összeütközvén, csatát vesztett. Menekülése közben Mosonynál utólérték, hol lováról lebukott s a lovak és szekerek összetaposták. Az összezuzott királyt Zircre vitték s ott néhány óra mulva meghalt. Holttestét Tihanyban temették el.[9] Minthogy Kulcsár szerint az I. Endre királytól alapitott templom, a mostani parttól mintegy 40 méternyire egy domb emelkedésén volt, a királyt csakis ide temethették. Az 1211. évi megerősitő oklevél azt mondja, hogy az alapitónak teste a tihanyi monostorba vittetett. Ebből következik, hogy a Benedek-rendiek monostora fent a hegyen és nem egy időben épült a Szt. András templomával, valaminthogy az alapitónak testét csak akkor vitték fel, midőn már a monostor elkészült, hol kegyelettel megszentelve 1211-ben ujból eltemették.[10] Valószinünek tartom, hogy a Szt. András templomának romjaiból épült fel idővel a révészek háza a 14-ik szám alatt.[11] Az alapitóoklevél másolatát a pannonhalmi apátság levéltára őrzi,

amely egyike a legrégibb magyar nyelvemlékeknek.[12] A tihanyi szigeten 1194-ben már gyümölcsösök s szőlőhegyek voltak; a helység közelében terültek el a királyi legelők. Halászásról, nádlásról és erdőről történik említés. A Hálóeresztőhegynek elnevezése tartja fenn annak az emlékét, hogy a ⌖ 114 és 125 m. számok között mentek le a tóra halászásra. A Csucshegy tövétől egész a révig most is még nádlás folyik. Csak két helyen fordul elő az oklevélben szántóföld, ez 20 ekényivel van jelezve, ami 4000 holdat jelent, amit 110 házhelylyel a bencések kaptak. Azonkivül kaptak 20 szőlőmüvelőt szőlővel, 20 lovas szolgát, 10 halászt, 5 kocsist, 3 csordást, 3 juhászt, 2 gulyást, 2 méhészt, akik 50 méhkasnak viselték a gondját. A monostorhoz tartozott: 2 szakács, 2 varga, 2 kovács, 1 ötvös, 2 kádár, 2 molnár malmostól, 1 faragó, 1 ruhamosó, 1 timár és 10 rabnő. A monostor gazdasága: 34 ménből a hozzávaló kancákból, 10 tehénből, 700 juhból és 100 sertésből állott. A szerzetesek ezenkivül kaptak még a királyi ménesből is évente 50 csikót. A sümegi, somogyvári, valamint a tolnai várispánságok jövedelmének egyharmad része szintén a monostort illette.[13]. A tihanyi hegyen 1242 és 1266 között kezdtek épiteni egy másik templomot Szent Miklós tiszteletére. Hogy ez a templom miért épült, annak okát adatok hiányában nem tudjuk megmondani, de hogy a Szt. Anianus-féle és a Szt. Miklós-féle templom két különböző épület volt, kitünik az oklevelekből. Nem messze az utóbbi templomtól északra voltak a remete-lakások, melyekbe az oroszkövi barátok huzódtak meg, hogy ájtatos imájukat ott végezhessék. Ezek az oroszkövi barátok egy külön perjel alatt állottak.[14] Nincsen irott adat arra nézve, hogyan pusztult el a Kulcsár által emlitett »Rudera Sancti Andreae«. Ha Kádán tatár vezérnek 1242. évi utját kisérjük, midőn a menekülő magyar királyt üldözőbe vette, feltünik az a körülmény, hogy ez a tatár szárnyhad, miután a befagyott Dunán átkelve, Óbudát felégette, a Horvátországba vezető hadiutra tértében, a zala várispánsági Balaton mellékét is pusztitotta. Ekkor történhetett, hogy a tatárok a tihanyi szigetet is »sietve« felkeresték és ekkor pusztulhatott el a tihanyi szi-

get déli partján épült templom.[15] A tihanyi révháznál, vagyis, ahogy Kulcsár megjelöli, a 14-ik számu révháznál 1876-ben Rómer Flóris még látta ennek a templomnak romjait és le is irta azokat. Rómer leirásában ezt a kifejezést használja: »templomkája dombon állott«. (Lásd: 1-sö ábra 15-ik szám.) Még akkor a templom, hajójától el nem választva s annak mintegy folytatását képező szentélyfala 2.40 méter széles, 3.63 méter hosszuságban megvolt. A templom hajója 11.60 méter hosszu és 4 méter széles lehetett. A keleti oldalán lőréses alaku ablakot látott, melynek keretei egyszerü réteges kőlapokból állottak. Külső nyilásán 0.7 méter, belső nyilásán 0.73 méter széles volt. (Lásd ezen templom romjának 1913. évi augusztus 25-én felvett rajzát a 3-ik ábrán.)

3dik ábra.

A templom anyaga réteges terméskő, melyből Tihanyban még most is épitkeznek. A 4 méter magas bolthajtás és a két saroknál lévő boltgerincek terméskőlapból épültek.[16] Mindezekből azt következtethetjük, hogy a tatárok a déli parton

lévő Szt. András templomához könnyen hozzáférhettek, ellenben az Oroszkövön lévő őskori menhelyhez nem tudtak oly könnyen hozzáférközni. Ebből következik az is, hogy miután a tatárok »siettek«, bántatlanul hagyták az oroszkövi földvárat, ahol bizonyosan sok nép keresett és talált is menedéket. Történeti emlékeink nem szólanak ugyan arról, hogy a tihanyi szigeten a tatárok mit pusztitottak el, de azért mégis feltehető, hogy a Szt. András temploma, valamint fent a hegyen álló monostor elpusztulhatott. A tatárok kitakarodása után 1243-ban a nyiri nembeli Felicián és András a veszprémi káptalan előtt eladták a tihanyi apátnak a zalai várispánságban fekvő, Aracson birt 57 hold szőlőjüket, a Palasznakon lévő szőlőt, egy bárd erdőt és 3 vincellért, összesen 17 márka vételárért.[17] Ebből azt következtetjük, hogy ekkor a tihanyi monostor már helyreállott, melynek biztositására a tatárjárás után a tihanyi középkori várat épitette az apátság és melyet az oklevelek 1267-ben emlitenek először.[18] Ez a vár az Oroszkövön épült, mint azt a tihanyi főoltár képe bizonyitja. (Lásd 4-ik ábrát.) A kép alján alkalmazott felirás igy szól:

SUMTIBUS. REVERENDMI. DNI. PAULI. ABBATIS. DE. TIHANY. ET. S. O. B. R. EGENTIS.
JOA. NOVAK pinx. 1822.

Hogy Novák honnan vette a képet a várromok ily módon való feltüntetéséhez, nem tudjuk, de ha nem álltak már ekkor a képen feltüntetett falmaradványok, hihető, hogy egy régi kép szolgálhatott mintául. A nyugati irányból felvett vár látképe mutatja, hogy a várromoktól jobbra egy kéttornyos templom áll. Ámbár ez a kéttornyu templom csak a XVIII-ik században épült, mégis ez magyarázza meg azt, hogy a tatárjárás után épült oda a tihanyi középkori vár és pedig arra a helyre, ahová Kulcsár helyezte (lásd: 1-ső és 2-ik ábrák -⊹- 214. magaslati szám) és amelynek nagyobbik részét »Arx Athilae« nagyhangzásu névvel tisztelt meg. És igy jutunk arra a meggyőződésre, hogy a kéttornyos templom épitkezési idejében a várnak romjai a XVIII. század elején még láthatók voltak. Ez a középkori vár a régebbi pogány várnak egy kis darabját foglalta el ugy, hogy védőkörlete a gátonyokig terjedhetett. Az oltárkép magyarázza meg egyuttal azt is, hogy a kéttornyu templomot az 1266-ban épült Szt. Miklós nevü egytornyu templomnak a helyére emelték. Hogy pedig a Szt. Miklós templom egytornyu volt, azt kétségtelenné teszi a tihanyi várról felvett alaprajz.[19] A Szt. Miklós templom a középkori vár falain kivül állott. Közte és a vár közt a Kulcsár által kimutatott 29. számon volt a »Crematoriae«, vagyis temető (lásd: 2-ik ábrán 29. szám). A 4-ik ábrából kivehető, hogy a vármüvek ugy épitkezésüknél, mint fekvésüknél fogva igen erősek lehettek. A törökök, amint látni fogjuk, nem is tudták bevenni. A fennmaradt várgátonyok nyomaiból kivehető (lásd: 2-ik ábra), hogy azok a szigetet legkönnyebben megközelithető észak-nyugati oldalon emelkedtek leghatalmasabban, amivel a rohammentességet érték el. Ezek még az előbbeni pogány-várból maradtak fenn. A középkori vár a felső-várrészben épült. Az alsóvárrészben mutatkozó gátonyok csak a külső védőhatárt képezték. Azt nem tudjuk, hogy a rommá omlott hatalmas várgátonyt mikor vágták át. Valószinüleg akkor, mikor a középkori várat megépitették. Ha az oltárkép hü felvétele az akkori helyzetnek, miben kételkedni okunk nem lehet és ha a vár romjai tényleg ugy állottak, mint ahogy feltüntetve van-

nak (lásd: 2-ik és 4-ik ábrát), akkor az abból vont következtetések a valóságot fedik. A terep alakulata ist ezt a meggyőződést erősiti meg, mert a figyelmes szemlélő azonnal észreveheti, hogy az ugynevezett »felső-vár« kapuátmetszésének fenekén, ott, ahol most a gátonyok által bekeritett vár területébe a szekérut vezet, volt az átvágás. (Lásd: 5-ik ábrát.) Másrészt a vár helye kitünően volt megválasztva, mert az Oroszkő legmagasabb helyén az egész külterepet uralta.

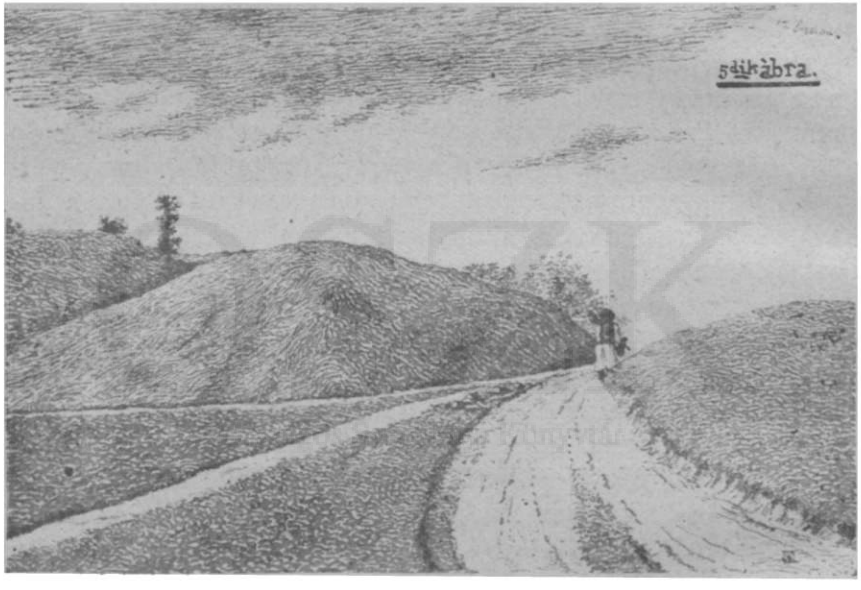

A sziget kőzete homokkő, bazalt-tufa és kovás mészkő. Ugy az a vár, mint a szomszédságában keletkezett apátság is ebből az anyagból épültek.[20] IV. László király a tihanyi apátságot 1274-ben a régi magyar királyoktól nyert összes jószágainak birtokába visszahelyezte, mert időközüleg az egyház javait hatalmaskodó urak erősen megnyirbálták. A király ezen intézkedése is oka volt azon főuri lázadásnak, melynek élén a Német-Ujvári Henrik tótországi bán állott. Ez a lázadás azt a célt tüzte maga elé, hogy Lászlót megbuktassa s helyébe öcsét, András herceget emeljék a trónra.[21] IV. László király uralkodása alatt a tihanyi középkori vár még állott,

melynek kápolnája is volt és amelyről Kelemen pápa 1276-ban kelt adománylevelében tesz említést. A kápolna a várnak keletre eső harmadában ahhoz a kősziklához volt épitve, mely a vár helyszinén megmaradt és az északi körfalba beépitve volt (lásd: 6-ik ábrát D). Magas gátonyok jelzik ennek a várnak is a kiterjedését. A vár keleti végében, mint a vár helyszinének legmagasabb pontján, egy Öregtorony állott. E) A toronyból a Balaton keleti partvidékét, valamint az egész tihanyi szigetet a Csucshegyig lehet átlátni. Helyszinét jelenleg két dombocska jelzi. Az északin egy fa van beültetve, mely az ugynevezett »Visszhangot« jelzi -ç- 214 m. számmal. (Lásd: 1-ső és 2-ik ábrát.) Innét egyenes irányban lehet észlelni a vár északi határát, melyet már elhordtak. Csak a kápolna helye maradt meg eredeti magasságában. Ezt egy töltésszerü emelkedés köti össze a déli oldalon végig húzódó félholdalaku gátonyával, melyen egykor az oltárképen feltüntetett várfalak állottak. A falak alatt árok huzódik. (E-től F-ig.) A vár utját is meg lehet határozni, mely a 2-ik ábrán jelzett C) bejárónál a 6-ik ábra F) fok alatt befordult

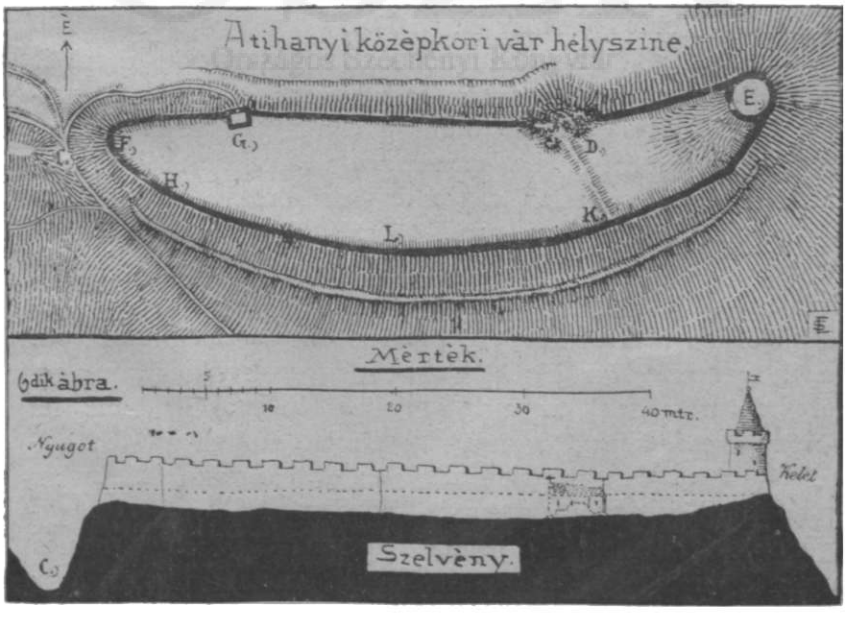

és igy a várnak belterületébe vezetett. Következésképpen: G)-nél egy kapunak kellett lenni. Ez volt a »belső kapu«. Az F), H), I), K), L) pontok kevés különbséggel egy szinvonalban látszanak lenni, ellenben az E) pont átlag 2 méterrel magaslik ki ezen szinvonal felé. Ott pedig, ahol a magas gátonyokat átmetszették, C)-nél, ott állott a »külső kapu« sorompójával együtt. Ebből látható, hogy az eredeti földvár délkeleti fokterét akkor, midőn a középkori várat épiteni kezdették, egy mély bevágással különitették el, mely a két vár területe között az emlitett és még most is látható árok nyomaival összekötve volt. Ez mind az, amit ezen középkori vár szerkezetére vonatkozólag a terepalakulatokból s a fennmaradt nyomokból lehet észlelni. Itt is épp ugy, mint másutt két várrészt különböztetünk meg: egy alsó-nyugatit és egy felső várszakaszt, a keletit. Az alsóban a várnép, a felsőben a várur lakott, ahol az utolsó menhelyet az Öregtorony képezte. Az egész vár kicsiny volt ugyan, de erős lehetett, amit az oltárképen feltüntetett romokból következtetni lehet. A fegyverek fejletlen korában ez a kis vár megfelelhetett, de később már fel kellett hagyni; éppen ezen oknál fogva. A terület, melyet ezen vár elfoglalt, mindössze 648 □ métert teszen ki.

A pápai bulla 1276-ban még egy »Ujlak« nevü faluról is emlékezik meg, mely a többször nevezett Szt. András templom körül keletkezett. Ma már nincsen nyoma ezen községnek, de a király által alapitott templomnak csekély rommaradványai még látszanak. (Lásd: 3-ik ábrát.)

Tapolcai Lőrinc fia Lőrincet nevezik 1300-ban mint Tihany vár első várnagyát.[22] Midőn 1326-ban I. Károly hivei a várat elfoglalták, az apátság által felépitett vár a királyi család birtokába került. Ekkor a tolnai ispán, László mester volt. ennek a várnak várnagya.[23] Utána Magyar István a várnagy, mely időben (1342.) az apátság mint hiteles hely tünik fel és 1346-ban a tihanyi várnagynak Kilián András mestert nevezik, ki a királyné nevében 1349-ben vett birtokokat. Ezután Egyed fia Benedek következett 1370-ben a tihanyi várnagyságban, aki ellenfeleinek javára tanuskodott három nemes várjobbágyaival együtt. Ez bizonyit legjobban amellett, hogy

a várnagy s várjobbágyai függetlenek voltak az apátságtól. Tihany vára tehát akkor királyi vár volt.[24] Zsigmond király 1371-ben március 31-én adományozta örök joggal a tihanyi várat az Abanembeli Somossi Péter fiának Jánosnak. Somossi János később 2500 arany forinton zálogba adta összes tartozékaival sógorának, az Ákos nembeli Micsk bán unokájának: István fia István mesternek és nejének (kitől a belovár-körösmegyei »prodovicei«, de helyesebben a pölöskei »Ördögök« származtak). A záloglevél kiköti, hogy addig birhatja, mig a kölcsönvett összeget a tihanyi vár megujitására forditandó költséggel együtt vissza nem fizetik. Ebből látható, hogy a tihanyi vár javitásra szorult. Hogy kijavitották-e akkor, azt nem tudjuk. Valószinü, hogy ezt a várat felujitották, még pedig György apát tevékenykedett itt, mert 1392-ben háromszor is megkisérlette törvényesen, hogy a várat az Ördögöktől visszafoglalja. Kétszer Tamás tihanyi várnagy, harmadszor a Mihály nevü apáthi falunagy emelt urai nevében óvást Tihany vára tartozékainak elfoglalása ellen. Nem sikerülvén a visszafoglalás, György barát a Convent elé idézte meg Ördög Istvánt nejével együtt. És mivel ezek nem jelentek meg, Laczkfi István nádor, az ország ősi szokásjoga értelmében, 1392-ben november 13-án a tihanyi apátságnak itélte oda ugy a várat, mint tartozékait. A következő évben a beiktatás is megtörtént. Tihany vára Apáthi, Kövesd, Örményes, Udvari, Dergecse, Pécsel, Asszófő, Füred és Kék, átmentek az apátság birtokába.[25] Ebben a korban még a jelenlegi tihanyi félszigetet a Balaton köröskörül övezte, csak a Balaton tavának lecsapolása után nyerte el mostani alakulását.[26] A szigeten volt egy Apáthi nevü falu is, mely 1416-ban külön védőfallal és árokkal volt bekeritve. Ez a község az 1-sö ábránkon berajzolt »egyház« Vetus Ecclesia Apathiensis, a 19-ik szám körül állott. Ma már csak az egykori község egyházának fennmaradt falai tanuskodnak arról, hogy ez románkori épitkezés volt. (Lásd: 7-ik ábra.)[27] A község emlékét a tihanyi szigeten az »Apáthi-hegyalja« elnevezés őrzi. Ez a hegyrész a Külsö-tó völgyének nyugatra eső határát szegélyezi. Tihany község pedig a sziget keleti oldalán a 3-ik számmal jelzett területeken állott

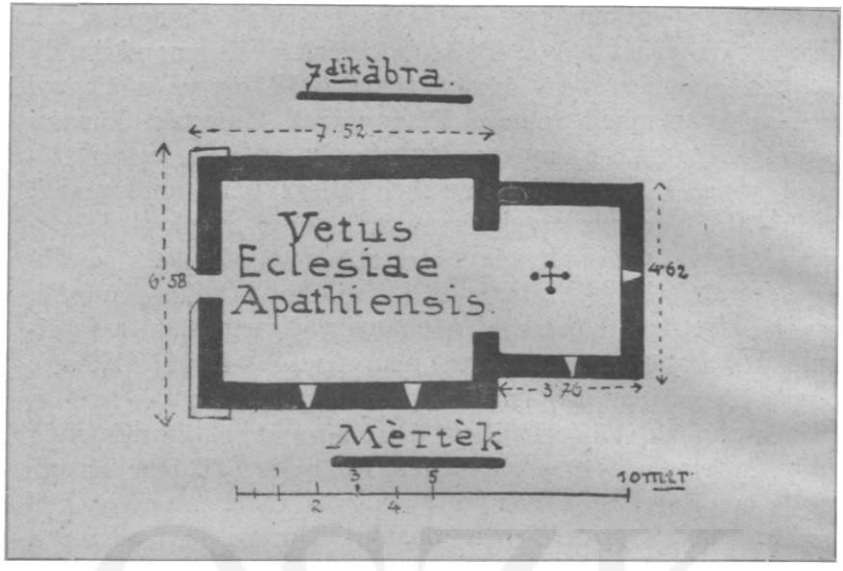

és az 1781. évi térképen »Oppidumnak« nevezték. Innen van az, hogy a szigetet régebben felváltva Apáthi- és Tihanyi-sziget néven emlegetik. Apáthi községnek kiterjedését nem ismerjük, de hogy jelentékeny helység volt, azt abból is következtetjük, hogy fallal volt megerősitve. A községnek határán a 20. számon egy »Turres Vigilium«, vagyis vigyázó őrök tornya állott, melynek nyomai ma már nem láthatók. Ebből a toronyból figyelték meg a sziget bejáró felvonóját. De még egy másik ilyen torony is volt ettől déli irányban, a △ 235 magaslati számon, az ugynevezett »Csucshegyen«. Ez a torony a fennmaradt alapkövek után itélve, egy ötszögü kőtorony volt. Bejárata a délnyugati hosszoldalán 1913. évi augusztus 25-én még kivehető volt. (Lásd: 8-ik ábrát.) A torony az egész hegykupot foglalta el. A 45 fokos lejtjein 20 méterrel lejebb egy 3—4 méter széles és jelenleg 2 méter mély árok környezi, melynek nyilásai a hegynek nyugati meredélyén vezették le az esővizet. Az árok, a déli oldalon, könnyen eltávolitható fapadlóval volt áthidalva, ahonnan kőbe vésett s részben rakott kőgrádicson történt a feljárás. Ebből következtethető, hogy a 20-ik számon (lásd 1-ső ábra) léte-

zett vigyázó torony hasonlitott ehhez a toronyhoz, csakhogy amannak felvonó készüléke volt, mely az előtte lévő hid inneni végére alkalmazott csapóhidszerkezetet vette fel. A Csucshegyi toronyból nemcsak a Balaton nyugati partvidékéig lehetett látni, hanem a középkori vár E)-vel jelzett Öregtornyáig is. Jelzésekkel könnyen érintkezhetett mindkét torony őrsége. Mindkét vigyázó torony, valamint Apáthi község bekeritett falaival a tihanyi középkori várat szolgálta és mint ennek külmüvei tünnek fel.

A tihanyi sziget »Réve« a 16-ik számon, a Cserhegy alatt volt »Transitus«-átkelő elnevezés alatt. Mindezekből és abból a körülményből, hogy Tihanyon római maradványokra soha sem akadtak, következik, hogy az eddig felemlitett épitkezések a honfoglalóktól s azoknak későbbi ivadékaitól származnak.

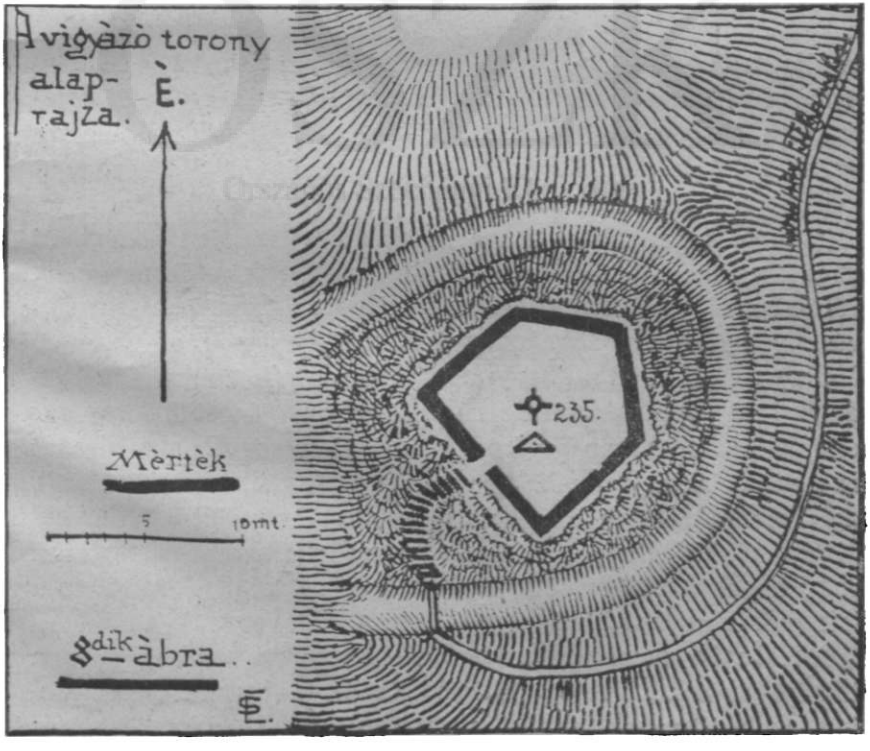

Az országos vásárjogot az apátság Zsigmond királytól 1417-ben nyerte, midőn a constanzi gyülésen a tihanyi apátnak, Demeternek, valamennyi birtokaira még a pallos-jogot is megadta.[28] A monostor élén 1480-ban világi nemes állott, de hat évvel később Albert apát vette birtokába, ki hadat szervezvén, ezzel a szomszéd birtokokat pusztitotta. Kinizsi Pál ezt az apátot elfogta és példaadásképpen elevenen elégette.

Füzegytői Antal deák tihanyi várnagy és a monostor provisora Orbán Balázs 1507-ben megesküdtek, hogy a püspök apátjuk halála után senkinek másnak, csupán Máté pannonhalmi főapát urnak, vagy törvényes utódjának fogják átadni a tihanyi monostort várával együtt.

A következő évben megvizsgálták a monostort és azt jelentették, hogy a nagyon elhanyagolt épületet Tamás nándorfehérvári püspök kijavittatta. II. Ulászló király Perényi Imrének adományozta a tihanyi apátság kegyuraságát, ki a várat is elfoglalta. Csak mikor Perényi Imre 1519. február 5-én meghalt, sikerült a tihanyi várat az apátság részére visszaszerezni. Biztositására a várnagyot »Lajost« megeskedték, hogy az apát halála után átadja a tihanyi monostort a Pannonhalmáról kiküldendő utódának és hogy jövedelmeiről számot ád. A tihanyi sziget fontossága s hadászati jelentősége a mohácsi vész után kezd előtérbe nyomulni, midőn a védelmi körök változásával a XVI. század első felében Tihany mint »végvár« a győri kapitánysághoz tartozott.[29] Egy Tandolo nevü férfiu volt 1527-ben a tihanyi apát, ki Zápolyához pártolt. I. Ferdinánd király megbizta Devecseri Csorom Jánost Tihany vár elfoglalásával. Az apát várnagyjaival ellenszegült, sőt károkat is okozott a támadónak. Csorom el is foglalta Tihany várát, de Tolnai Máté pannonhalmi apátnak sikerült Ferdinánd királyt rábirni, hogy a vár visszaadassék s igy a 400 forintra rugó kár megtérítése után Csorom Tihanyt átadta javaival és a lefoglalt termés felével együtt.

A budai országgyülésen 1528-ban Ferdinánd király a tihanyi apát részére II. Ulászló és II. Lajos királyok leveleit, melyekben az apáthi lakosok a királyi adószedéstől és

biráskodástól mentességet nyertek, megujitotta. De a következő évben János király a szultántól visszakapta Budát s ezzel az ország nagy része feletti uralmat. Ekkor Tihanyban Tandoló után Benedek került a tihanyi apátságba és mint János-párti a szigetet védelmeznie kellett volna. Végre is árulás juttatta Tihanyt a Ferdinánd-pártiak kezére. Szörényi Mihály és Csemperdi Miklós tihanyi várnagyok 1534. évi november 10-én átadták Tihany várát 200 forinton Bakics Pál hadvezéreinek, Nagy Ferencnek és Devecseri Csorom Andrásnak. Az árulás diját Csorom fizette le. Csorom tehát megtartotta az egész várat birtokaival együtt. Az apátság betöltetlen maradt az 1539. év végéig, amikor I. Ferdinánd király beleegyezésével Csorom András kiskoru fia János a törvényes kort elérte, Csorom András pedig, mint zalai alispán, a tihanyi apátság kormányzója lett és köteles volt, az egyház épületét s egyéb romokat helyreállitani, elegendő szerzetest és papot tartani, nemkülönben az isteni tisztelet végzéséről gondoskodni.[3] Arról sehol sem történik emlités, hogy a romok hol voltak. De a további fejleményekből és az oltárképből kivehető, hogy ezek a romok az Oroszkő délkeleti csucsán voltak. Egyuttal látjuk azt, hogy Tihany várát kétszer egymásután ostromolták. Először 1527-ben, másodszor 1534-ben. Ebben az időben széledhettek el Tihanyból a szerzetesek. Javaikat a tihanyi vár kapta. Az »Akasztó«-hegy elnevezés (lásd: 1-sö ábra ⊹ 199 m.) bizonyit amellett, hogy nyert joguknál fogva ugy az apátok, mint a várnagyok a gonosztevőket itt akasztották fel.

Csorom János azonban soha sem lett tihanyi apát. A tihanyi vár 24 lovas és 16 gyalogosból álló őrségről 1546-ban az országgyülés 40. t.-cikke szerint a király Ő Felsége gondoskodott. Horváth Márk 1548-tól kezdve a tihanyi vár első kapitánya, kinek alája volt rendelve 50 lovas és 50 gyalogos. Ugyanekkor azt irták, hogy Tihany őrségét Ausztria fizette, de az a segély felényire sem volt elégséges s ezért a magyar kamara három fiókja és az udvari kamara is hozzájárultak a tihanyi vár fenntartásához. Mikor a törökök 1552-ben Veszprémet elfoglalták, a körülötte fekvő várak jelentő-

sége fokozódott és ekkor engedte meg a király Bécsből, hogy Tihany őrsége 25 lovassal s ugyanannyi gyalogossal szaporittassék. Eszerint Horváth alatt a tihanyi őrség 150 emberből állott. Utána Kobak Miklós, aki 1554-ben már csak 40 lovassal rendelkezett és a tihanyi várkapitányságot Takaró Mihálynak adta át julius 1-én.

Három hónappal állásának elfoglalása után kelt levele szerint Sforza gróftól többször kért tarackokat, szakállosokat, mert olyanokkal nem rendelkezett. Ily szerszám nélkül mondja: »nem lehet az végházat megtartani«. És csakugyan a törökök ez évben késő ősszel rajta is ütöttek, éjféltől reggeli 4 óráig ostromolták. Körülötte mindent elégettek, de a várat nem vették be. Ekkor aztán a következő év (1555.) végével kapott Takaró a bécsi hadszertárból egy kisebbfajta tábori ágyut 100 lövedékkel. Számadásából kiviláglik, hogy Takaró Mihály 1554-től 1558-ig a tihanyi vár erődítésén dolgoztatott. Mikor a vár munkálatai már vége felé jártak, az épitkezés megtekintésére és egész állapotának megvizsgálására Pesti Bornemissza Ferencet küldték ide, ki jelentésében beszámolt. Ebből kitetszik, hogy a kapitány kérette Ő Felségét a vár megerősitésére és hogy nagyobb biztonság végett két bástyát épithessen. Egyet a Balaton felől (a Visszhang helye E)-nél), a másikat a mezőség felé. (Délnyugat F), G), H) betük alatt a 6-ik ábrán.) A vár árkát köröskörül engedje kiszélesiteni, aminek költségére 100 magyar forintokat elegendőnek tartott. A királyi biztos azonban jobbnak látta és hasznosabbnak vélte, ha Ő Felsége Tihany várát egészen a föld szinéig lerontatja, mert a hely kicsiny (mindössze 648 □ méter), csak kevés embert fogadhat be és Ő Felségének vajmi keveset használna, mivel 8—10 mértföldnyire a vártól minden falu a törököknek hódol. A kapitány kevés néppel nem merészelhet gátat vetni az ellenség portyázásainak és támadásainak. Ha csak Ő Felsége meg nem erősiti a »sorompót«, a Külső-kaput (ez a jelenlegi bevágáson volt C)-nél), mely a vártól távolabb, most csupán a »latorkertnek« nevezett fapalánkkal van megerősitve. Ez a latorkert a vár árka előtt volt (lásd: 6-ik ábra E), F) előtt). És ha csak a végbeli nép számát nem emeli, a vár fenn nem

állhat, mert mihelyt azt a kaput a török elfoglalja, a vár azonnal elvész.

A vár azon részétől, ahol az omlás történt, kivül földtöltést (vulgo: thewltes) emeltetett a kapitány, a vár árkát pedig kiszélesittette stb. stb. Ez csakis a vár déli oldalán az E)—F) vonalon történhetett ugy, hogy az árokból kiemelt földet a töltésre használták fel.[31] A szüken mért hadiszer is amellett bizonyit, hogy ez a kis-középkori elavult várnak volt szánva. Takaró gazdálkodása azonban nem volt kielégitő; sehogysem akart beszámolni a veszprémi káptalantól bérelt 15 birtok dézsmáiról, végre is megsokalták akadékoskodásait és felmentették a tihanyi kapitányság alól. Takaró sem irni, sem olvasni nem tudott s ha Imre deákja nem volt jelen, a levelekre nem tudatt válaszolni. Mindamellett tehetségéhez mérten elég buzgalommal védte a király érdekeit s rosszul eshetett neki a felmentés, amit Nádasdyhoz irt egyik levelében kifejezésre juttatott, midőn azt mondja: »Senkinek nem vala kellemetős, senkit reá nem vehettek akkor, hogy gongyát fölötte vóna. (Tihanyra való célzás.) Én az én szegény legény voltomra fölvöttem, szerencsét késértötem, megépitötem immár mostan kapnak rajta«. Ugyis van: Takaró a várat nagyon elhanyagolt állapotban vette át, sokat épitett, dolgozott, fáradozott s hadinépével a tihanyi vár biztonságáról lelkiismeretesen gondoskodott, ami föképpen az átadott szerszerszámokról felvett leltárból kivehető. A vár ellen intézett ostromot 1554. november 7-én visszaverte.[32] Takaró után 1560-ban Gyulafi László vette a tihanyi főkapitányságot április 24-én a haditanács biztosaitól oly kötelezettséggel, hogy a veszprémi káptalan 15 birtokáért fizeti a 200 forintnyi bért. Az ez alkalomból felvett összeirás szerint következő hadiszerszámokat vette át:

3 vastarackot, 1 Syska nevü tarackot, 8 csetneki ép szakállaspuskát, 47 prágai szakállast, 6 csetneki törött szakállast, 1 seregbontót, ki 4 ágolóbist vetett, 5 horgas puskát kin a lapját kivették, 5 nyárs gerelyt, 4 dárdát, 15 kézipuskát, 34 puskaporos és szakállasporos Neghelt (Hackenbüchse), vagyis horogpuskát, 2127 darab szakállas óngolóbist, 300 vasgolóbist, 1

szakadozott réztarackot, 623 tarackgolóbist, 7 szakállasformát, 4 tarackformát, 10 puskaformát. Ez az utóbbi 3 tétel arra vall, hogy Tihanyban ágyuöntöde is volt s ez alighanem a monostor árokkal bekeritett helyen történt. Ezeken kivül átvett: 10 tüzes lapátot, 3 nyilat, 6 fegyveres kopját, 4 vaslámpást és 2 falámpást. A várnak tartozékai közt felemlittetnek: Kisberen, Felső-örs, Alsó-örs, Lovász, Csopok, Palasznak, Arach. Fyred, Azofeu, Nagy-Péchel, Kis-Péchel, Vaszol. Abrahám, Zeölös-Kisfalud. A Takarónak átengedett javak ezek voltak: Csege, Nagyberen, Kisberen, Alsóendréd, Felsöendréd, Ludag, Zamárd, Gám, Fod, Klytj, Sagyvár, Fogy, Zabady, Tyle és Kysgyugy.

A helyőrség állott: lovasokból és gyalogosokból és pedig: Takaró Mihály mint parancsnok 12 lóval. Zékel Péter 4 lóval, Horváth Boldizsár 4 lóval, Boldaj Pál, Iwányi Gáspár, Nagy György és Horváth László 4—4 lóval, Nyéki Domokos, Sebessy György, Beychi Márton, Wentey Zsigmond, Simontornyai János és Berzenthey János 2—2 lóval, Barchyn Tamás 1 lóval. Összesen: 51 ló és 15 lovas.

A gyalogosok ezek: Nagy Balázs kapitány, Köröshegyi György, Nagy György, Veres Imre, Kereszturi István, Fejérvári Imre, Futak János, Herczeg Gáspár, Nagy Simon, cimük kitételc nélkül alkalmasint tisztek. Urbán Mihály decurio (tizedes), ki alatt: Somogyi Péter. Zabó György, Farkas Orbán, Tolnay Pál, Mészáros Gergely, Rácz György, Zalay Sebestyén, Olazy Márton, Bánffy Jakab, mint közvitézek.

Tóth Mihály tizedes, ki alatt: Zabó Péter, Fejes Lukács, Nagy András, Borbél István, Zalay György közvitézek. Rát János tizedes, ki alatt: Jó Pál, Kis Simon, Temesvári Benedek, Pozsgai János, Bujtha Mátyás, Nymeth Pál, Gere Imre, Kalmár János, Horváth Péter közvitézek. Mylytovyth György tizedes, ki alatt: Doytiszyth Mihály és Pál, Gerchyth Miklós, Chriakowith István, Matyasowyth Miklós, Gyakody Mihály, Zabó Iván, Gyurmawyth István közvitézek. Összesen 1 gyalogos kapitány, 6 gyalogos tiszt, 4 gyalogos tizedes és 33 gyalogvitéz.[33]

Egy másik adat szerint: ugyanez évben 60 lovas

és 40 gyalogosból állott a tihanyi őrség. Ekkor egy 7 mázsás ágyuról van megemlékezés, melyet Takaró Márton mester készitett. Tehát itt Tihanyban készitette s ezenfelül: 3 kisebb ágyu, 54 szakállas, 20 kézipuska, 500 kisebb golyó és 34 tonna lőpor volt készleten.[34] Ez az utóbbi leltár alkalmasint az előbbeni készlet és az őrség pótlását tartalmazza. De ez még nem volt elégséges, mert már egy évre rá (1561.) Ormány József jelentette a nádornak, hogy a török az apró házakat, ugy Tihanyt is, el fogja szedegetni s huszárvárat csináltat belőle.[35] Az udvar Miksa trónörökös szándéka szerint Tihany várának jövedelmét nem a rég mult személyi érdemek jutalmazására, hanem közérdekü hadicélokra akarta volna felhasználni. Ebből kiérzik az a szándék, hogy már akkor merült fel az a gondolat, »Tihany kis várát« mint ahogy az az 1554. évi hadbiztosi jelentésből kivehető, lerombolják s helyette egy ujabb, a korigényeknek megfelelő várat akartak épiteni. Hogy ez nem hajtatott végre, azon mult, hogy I. Ferdinánd király élte utolsó idejében megváltoztatta a Gyulafi László iránt tett intézkedéseit és Tihany vár összes jövedelmeit Salm-Eck gróf győri főkapitány kezelése alá bocsájtotta és igy Gyulafinak nyugtázni kellett a pozsonyi kamarának. A győri főkapitánynak pedig ama jövedelmek fölöslegét a somogyi Szenyér vár fenntartására kellett forditani, amelyet az esztergomi káptalantól vett át hadikormánya alá.

Gyulafi foglalásokkal igyekezett fokozni jövedelmeit és Veszprém visszafoglalásakor Tihanyban Szanyi Lukácsot és Imre diákot hagyván, 1566-ban annyira kitünt, hogy Miksa király szeptember 19-én kinevezte Veszprém várkapitányának. Ezt a tisztet azonban a tihanyi főkapitánysága mellett alig viselhette egy évig, mert némi sötét gyanus dolgai miatt Miksa király a tihanyi várat kezeiből ki akarta venni.[36] Gyulafi László be sem várta a hadbiztosok megjelenését, elhagyta az országot és mint büszkeségében megsértett, Erdélybe távozott. Magára hagyta azt a kósza hirt, mintha azért távozott volna, mert I. Ferdinánd király egy előkelő török foglyot tőle erővel elvett és azt drága váltság fejében hazájába

bocsátotta.[37] Gyulafi távozása után 1568. év végén Jakusits Ferenc győri alkapitány kapta a tihanyi főkapitányságot a győri főkapitány, Salm gróf befolyásával. Harmadfél évig viselte tisztjét ideiglenesen, amig el nem dőlt az a kérdés, hogyan kezeljék Tihany várának jövedelmét. A nyomozások már nyolc évig tartottak, mig végre Miksa király Tihany jövedelmeit illetőleg határozott és Jakusitsot 1571-ben a tihanyi kapitányság alól felmentette és azt Majláth Gábornak adományozta minden tartozékaival, számadás- és fizetés kötelezettsége nélkül a következő kikötéssel:

1. A gyalogosok és lovasok eddigi számát fenntartsa.
2. A szükséges épületeket jó karban megőrizze.
3. A vár tartozékait elidegeniteni ne engedje, se maga el ne idegenitse, ne kevesbitse.
4. Alattvalóit a régi szokás és köztörvények ellenére ne terhelje.
5. A várat tartozékaival Ő Felsége kivánatára bármikor kész legyen visszaadni.
6. A várban személyesen tartózkodjék.
7. Azon egyházi javakat, amelyekért Gyulafi László 200 forintot fizetett a kamarának, Majláth bérfizetés nélkül használhatja.

Az átadás eszközlésére Salm gróf és a magyar kamara 1—1 biztosa jelenjék meg, kik Majláthot iktassák be, a dolgok állapotát vizsgálják meg, az elidegenitett tartozékokat vegyék vissza, vagy a visszavételekről adjanak tanácsot, a mostani kapitánynyal, Jakusitssal állapitsák meg a kiérdemelt zsoldot.

Mindazonáltal a régóta vajudó kérdés ezzel még nem volt elintézve s ugylátszik, hogy Majláth Gábor sem helyezkedett el Tihanyban, bár megkereste a királyi kamarát a várjövedelmek kezelése ügyében, melyeket Miksa király uralkodása idejében be sem fejezték, ki trónörökös korától kezdve majdnem haláláig szakadatlanul érdeklődött a tihanyi várhoz tartozó falvak, puszták, népének és jövedelmeinek hováfordítása iránt. A várhoz tartozó birtokok jövedelmei nem fedezték teljesen a vár és őrségének fenntartási költségeit. Sőt a

vármegyék is rászorultak a tihanyi őrségre. Így Zala vármegye 1572-ben kérte fedezetül a törökök portyázása ellen a tihanyi őrség kirendelését. Ebben az esztendőben ősszel Felső- és Alsó-Endréd s ennek vára már Tihanyhoz tartozott. Miksa király életének utolsó éveiben pedig a tihanyi várat átadták Bozsida Menyhértnek, ki mindössze 1577-ben egy évig kapitányoskodott Tihanyban. Ezen év július havában 26 lovas és 50 darabont (gyalog) volt itt helyőrségen. Azóta, hogy Takaró Mihály épitkezett Tihanyban, semmisem történt és ezen 20—23 év alatt a vár falai megint csak javitásra szorultak. A kapitányok is sürüen változtak, igy Songor kapitány 1577-ben jelentést tett a Felségnek és kérte, hogy a vár felépitése végett rendeljen alája néhány falut, vagy bocsássa rendelkezésére Somogy vármegye adóját. Megint csak a középkori várat épithették, melynek megtekintésére Matasin Ferenc hadbiztos lett kirendelve. Ugy találta, hogy Tihany vára nagyon rozoga, omlatag; azonkivül eleséggel és hadiszerrel rosszul volt ellátva. A hadbiztos Rudolf királyhoz beküldött jelentésében 1578. junius 10-én kifejezést adott ama véleményének, hogy »Tihany vára lerombolandó, vagy megerősitendő. Ha lebontják,« — ugymond, — »a török ezt az alkalmas helyet a Balaton jegén át azonnal elfoglalja s onnan a zalai partvidéket is hatalmába keriti. A szomszéd várakat: Veszprémet, Vázsonyt, Szigligetet, Csobáncot, Tátikát és Sümeget szüntelen fogja zaklatni.« Az őrző sereg állapotát pedig éppen szánalmasnak tüntette fel. Azt irta róluk: »hogy a katonák mind egy szálig elbocsátásukat kérték a kapitánytól, mert nem türhették tovább fizetetlenségüket. Oly szegények, hogy mikor az őrálláson felváltják egymást, egyik a másiknak ruháját veszi magára, hogy a hideg ellen védekezzék; mig azok, kik dolgukat az őrségen elvégezték, kunyhóikban mezitelenül lappanganak.«[38] Eddig tart a tihanyi várnak második épitkezési korszaka.

III.

Ettől az időtől fogva a tihanyi oroszkövi középkori várat elhagyták és lehet, hogy erre éppen Matasin Ferenc aggodalmas jelentése adott okot valószinüleg a már omladozó és elavult várból való kiköltözködésre és ettől délre kezdenek ujabb védőmüveket épiteni. Ernő főherceg, mint kormányzó, 1578-ban kifizettette a kamarával a tihanyi kapitányságnak 55 forint 80 denár épitkezési költségeit. Songor János helyébe Mesteri Jánost nevezték ki a kapitányságba 1580-ban. Hogy jobban megélhessen, a hadipénztár a rendes zsold mellett évenként 150 forint javitást rendelt neki. A főherceg 1582-ben utasitotta a kamarát, hogy február végéig fizessen ki a kapitányságnak két évi összeg fejében 300 réhnus forintot és épitkezési költség cimén 229 forintot 5 garast. De Mesteri János még a következő évben sem jutott pénzéhez, amiről jelentést is tett. A főherceg ujra ráirt a kamarára 1583. november 9-én, hogy fizessék ki az 529 forint 59 krajcárnyi összeget Mesterinek a jelenlegi adóból. A kifizetést december 10-én hajtották végre, de csak részben. Kapott két évi fizetése és Tihany-vár épitése cimen 454 forint 3[illegible] denárt. Az épitkezés azonban tovább is folyt. Mesteri 1585. március 25-én adta át a tihanyi várkapitányságot Pisky Istvánnak és március 27-én ment ki a várból. Ezalatt, ugy látszik, szakadatlanul dolgoztak Tihany-vár erődítésein. Tihany őrségét ez év február 16-án megsarcolta a török, mely alkalommal Bacsin Fülöp porkoláb feje váltságáért 2 vég karasia posztót kellett 30 forint értékben kiadni. A László András gyal. vitéz feleségét a török vitte el s miután férje, ki már 3 évig szolgálta Piski kapitányt, 1588. január 24-én meghalt. Balog János és Márton Lőrinc bizonyosan foglyul estek, mert értök a kapitány és 37 tihanyi vitéz tette le a 60 forint sarcot.

1587. szeptember havában naponként 30 kőmüves három héten át dolgozott. De dolgozhatott tovább is. A várban oly készletekről van megemlékezés, hogy egy izben a veszprémi pattantyusnak (tüzér) adhattak belőle. Hajót is épitettek Tihanynál. Harcszerszámai között egy naszádhajó fordul elő, mely

a Balatonon szolgálta az összeköttetést a somogyi parttal. Egyéb hadieszközök beszerzése Győrön át történt. 1588. évi junius havában 2 tonna puskaport, 1 tonna szakállasport és 100 tarack golyóbist; 6 tüzérkalácsot, 20 tüzérlapátot és 4 tüzérlánckopját kapott a tihanyi őrség. A 16 acélos puskák közül, melyeket Pisky átvett, egyet megtartott magának, a többit kiosztotta a vitézeknek és a vajdának. Piskynek hatalmaskodásai, sarcolasai és bajvivásai zavarták meg az ő ittléte alatt a tihanyi sziget biztonságát és nyugalmát. A pannonhalmi apátság levéltárában őrzik Ibrahim basának levelét, melyben Pisky Istvánt bajvivásra szólitja fel. Megvivtak-e vagy nem? azt nem tudjuk, de az endrédi basa gyalázó levelezéseinek tulajdonitjuk, hogy 1588. december 21-én az endrédi basa Rohom tüzértiszt két fölóban, két párducbőrben, két boncsokkal 100 forint készpénzben és ugyanannyi áru ruhával sarcolta meg a tihanyi kapitányt. A következő év február havában Huszein odabasa 200 forint, ugyanannyi értékü marha, két lófő gránát nyergével, két párducbőr és két szőrboncsok (lófarku: török zászlódisz). Bayrát pedig szinte abban az időben 100 forint készpénz, ugyanannyi áru marha, egy fölót gránát nyergével, egy szőrboncsokot s egy párducbőrt sarcolt itt. Valószinüvé teszi mindez, hogy végre is Piskyt felmentették állásától és 1589 évi augusztus hó 20-án jó egészségben adta át Tihanyt Hathalmi Mátyásnak, a kormánytól kiküldött porkolábnak. Pisky nagyon elégületlen őrséget hagyott utódjára: 1589. október 6-án a győri kapitányhoz intézett levelükben kijelentették hogy kifáradtak a sok őrködésben és megunták a sok mustrálást, a sok biztost, meg a sok zsoldvárást. Kérték, hivjon el magához közülök valakit, hadd mondhassák el állapotukat. Szivesen szolgálnak a császárnak, csak fizetne. Protestálnak már előre is, ha a várat baj érné, a fizetetlenség miatt kénytelenek lesznek a várat elhagyni, máskülönben az éhség veszi meg őket feleségestől, gyermekestől. Azt is bejelentették, hogy a 43 ember közül 9 ember 1 káplárral (tizedes) már elment szerencsét próbálni. Hathalmi kormánybiztos jelenlétében is már májusban 10—12 emberrel távozott. Ezek csak ugy jönnek vissza, ha pénz érkezik. Ebből látható, hogy a

tihanyi várőrség fizetetlensége kóbor kalandozásokra, a közeli falvak fosztogatására vezetett. Ez a fegyelmezetlenség azzal fenyegette a várat, hogy a vitézek a veszély pillanatában elhagyják.[39] Mindezen és számos más esetek hozták magával, hogy Pisky veszett ember hirével távozott Tihanyból. Pedig ha tekintetbe vesszük, hogy hadinépének fizetetlensége mellett sem birta bevenni a török az örökös épitkezések alatt álló tihanyi várat, nem lehet, hogy csak ő lett volna oka az őrségében elharapódzott fegyelmetlenségnek. Midőn 1593. október 6-án Veszprém vára elesett, ez az őrség valószinüleg a fizetetlenség miatt hagyta üresen Tihany várát, sőt egy darabont Veszprémbe futott, megjelenteni ezt a töröknek. Hardek győri főkapitány, kinek ez tudomására jutott, 1593-ban december havában sietve küldte oda Fekete Mátyást és Szilva Pált 100 darabanttal s ezek, mielőtt a török Tihanyba ért volna, elfoglalták a várat. Hardek jelentette be december 15-én, hogy a tihanyi őrség 26 huszár és 50 haramia (gyalog) havi fizetésére 262 forint 30 krajcár kellett volna. A veszedelmet Tihany váráról, melyben örökösen forgott, az 1598. évi tavasz háritotta el, midőn Győr és Veszprém is ujból felszabadult. Ezek után Tihany ügyeit a vendég kapitányok végezték egy ideig, akik közül a Fernandó nevü kétségtelenül spanyol kapitány volt. A javadalmas kanonok-apátok korában a királyi várkapitányok közül a zsitvatoroki béke után Tihanyban az első kapitány 1609-ben Vincze Pál, ki 1613-ban halt meg. Ezt követte Kenesei Péter főkapitány. Ez Ramacsaházy Mihály tihanyi apátnak nem engedte meg, hogy a kolostorán belől lévő székházat elfoglalja, azért kénytelen volt Füreden lakni és lerontott kolostorának felépitésére semmit sem tehetett. A katonáknak, de különösen a kapitánynak minden zaklatása miatt az apát panaszt emelt, mire 1627. február havában a Zala vármegyei alispán hites emberei Tihanyba érkeztek, hogy az ügyet megvizsgálják és a várba, melybe az apát székháza ekkor már bekeritve volt, nem eresztették be, egy kunyhóban a palánkok közt kellett törvényszéket ülnie. Az apát ezen ügyben megnyerte a pert és 1627. május 13-án az alszolgabiró s né-

hány esküdt megjelent a tihanyi vár alatt és az odahivott Székely Vencel gyalog vajda, valamint Nagy György tizedes jelenlétében ellentmondás nélkül átadták az apátnak a tihanyi várban lévő házat, továbbá a vár előtt fekvő apátsági pajtáskertet, melyről délre az Apáthi-erdőhöz vezető ut halad lefelé a várból, északra pedig a Balaton fekszik. Aztán átadtak körülbelül 55 hold szántóföldet, visszaadták a szőlőskertet a szérüvel, a vár és a Belső-tó között fekvő két veteményes kertet, végül pedig: az (akkor még fennálló) »Apáthi-erőd« területén lévő összes réteket. A rét határa egy torony volt (lásd: ábra 20-ik szám), mely a falutól elválasztja az Apáthi nevü helyet, ugyszintén a töltését, melyen kompon közlekedtek. Ez lehetett oka annak, hogy Körtvélyesinek innen távozni kellett s utána Hathalmi Sándor és Kállai Miklós kerültek a tihanyi vár kapitányságába. Ezek a várbeli apát házát már csak bérben birták. (1627—1633.)

A tihanyi véghely megerősitésére szükséges ingyenmunkákat 1630. óta nemcsak a tihanyi várhoz tartozó jobbágyok voltak kötelesek egyedül teljesiteni. Az ez évi III. t.-c. értelmében a Tihanyhoz tartozó falvak lakósai is be lettek vonva a vármunkához. Ugyanekkor a XLIV. t.-c. betiltotta a tihanyi kapitánynak azokat a zsarolásokat, melyekkel a bennszülött kalmárokat a szokott vámon felül terhelni szokták. Büntetés alatt az apró marhaállatok, a só és egyéb ötvened vagy század értékének, vagy az áruk tizedének kiszakitására ne kényszeritsék.

Szárszói Somogyi János volt 1633—1644-ig a kapitány Tihanyban, akit Karacsin Mátyás 1645-ben követett. Az ő idejében esik az Apáthi pusztahely ujbóli betelepülése és épülése. Az ágyut és puskaport, melyet eddig a templomban őriztek (Szt. Miklós templom), a kapitány kivitette. A hajduk a templom feletti házból kiköltözködtek a parochiába s ott, amit javitani kellett, azt a hajduk költségén végezték. Egy török világutazó megemlékezett a Balaton menti meredek várakról, de Tihanyt nem emliti, mivelhogy azt a törökök bevenni nem tudták.[10] Gorup Ferenc nóvai püspök, mint fehérvári őrkanonok 1661. április 11-én Győrött bérbe adta java-

dalmait vitézlő Karacsin Mátyás tihanyi kapitánynak azért, mert nem volt érkezése arra, hogy azokat gondozhassa. Ezek a javak Ferdinánd király akaratából a fehérvári Custos javadalmai. képezték, melyekhez Somogy vármegyének 5 község lakossága 48 tallérral, 8 forinttal és egy pár csizmával járult. Ezeket a javakat azért is adta Karacsinnak, hogy a járulékokat jobbágyain behajtsa, magához vegye és mások ellen megoltalmazza.

Karacsin után következett Kéthelyi János a tihanyi kapitányságban 1671-ben, aki ellen Sebestyén András apát emelt panaszt, hogy csak szinleges katholikus, ki a katholikus papot kizavarta Tihanyból s helyébe helvét vallásu lelkészt vitt oda. Minthogy pedig az apát, a tihanyi földesur, elhatározta, hogy személyesen ott akar lenni és kérte a Felséget, hogy ezen esetben a törvény és országos szokások szerint a tihanyi kapitányságot ő reá ruházná s igy a katholikus hitet Tihanyban uj életre kelthesse. Erre Lipót császár és király 1673-ban vizsgálatot rendelt el. A helvéthitü predikátor ekkor Tornai Dániel volt. Az e tárgyban megejtett tanuvallatások 1676-ban történtek. Kevéssel utána Sebestyén András lemondott az apátságról, ellenben Kéthelyi megmaradt a tihanyi kapitányságban, ahová Sebestyén helyébe Salvuci Octavius győri kanonokot helyezték be. Az ő távollétében öcse Lőrinc volt a jószág-igazgató, ekkor Radonai Mátyás zalavári apát (1674—1703.) a tihanyi apát halálának álhirére megjelent Tihanyban, betört az apát székházába, a fiscus nevében mindent lefoglalt és Salvuci Lőrincet néhány napra Sümegen elzáratta. A tihanyi apátságba pedig uj tiszttartókat rendelt. Kuzmics Péter győri kanonok idejében égtek le az apátság temploma, székháza és malmai. Ezekből következtetjük, hogy itt 1684-ben száraz malmok voltak, még pedig a vár belterületén. Kuzmics után Telekessi István győri őrkanonok jutott a tihanyi apátságba (1701.), ki után Regondi Rajmund altenburgi bencés-apát nyerte el a tihanyi apátságot. Ez időben tünik fel az utolsó tihanyi kapitány Csomai Máté személyében.[41]

Nemcsak a vár, de a vár területébe befoglalt monostor is átalakult. A várat többször ostromolták, monostora pedig 1684-

ben leégett.[42] Midőn pedig Badeni Lajos őrgróf Buda bevétele után átvette a dunántuli és drávamelléki császári hadak vezérletét 1686. szeptember havában,[43] megtörténhetett, hogy a tihanyi vár alaprajza szerint palánkokkal fejlesztették. Ebből az időből való Tihanynak az a két rajza, melyek az őrgróf hagyatékából valók és jelenleg Karlsruhében őriztetnek. A rajzok egyike sincsen ugyan tájékoztatva, azonban a Balaton helyzete felvilágositást ád arról, hogy ugy voltak, mint ahogy itt rajzait adom.

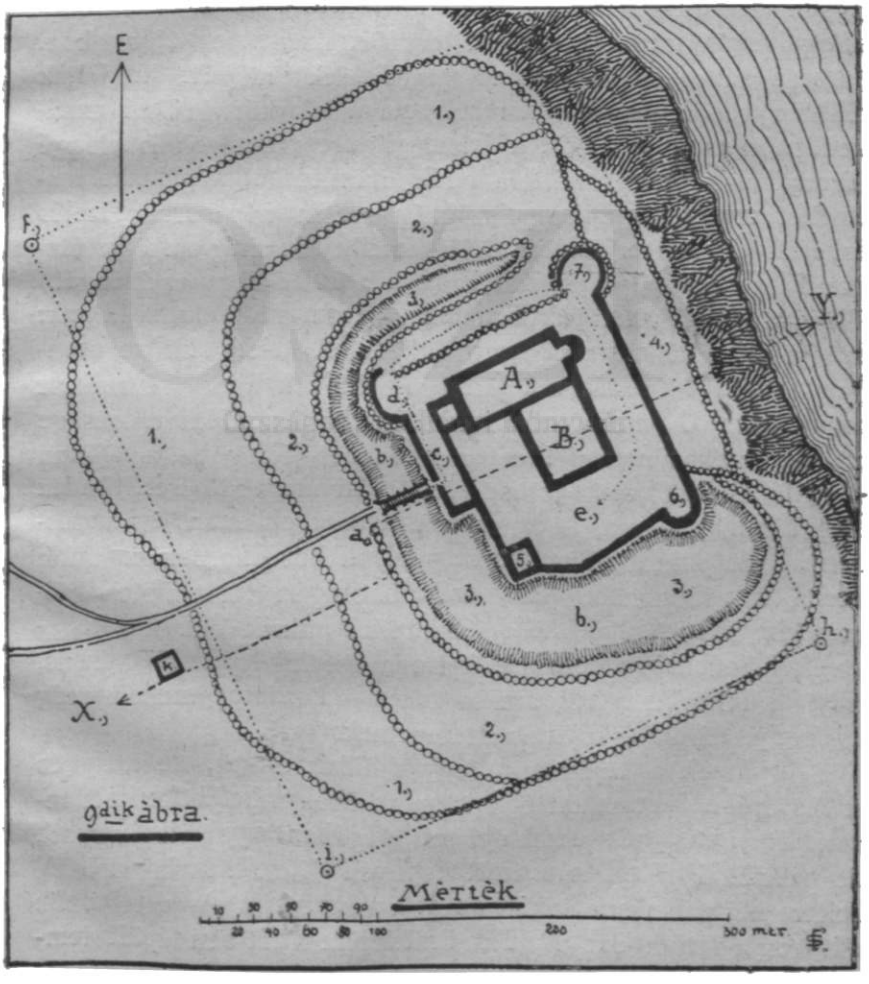

Az egyik rajz a tihanyi erődítéseknek egykoru alaprajzát mutatja (lásd: 9-ik ábra), melyben az apátság védő falai minden magyarázat nélkül fordulnak elő. A rajzból kivehető, hogy az apátság kőfalai nem voltak teljesen befejezve, hanem valószinüleg a fenyegető kényszeritő okok miatt ezeket a kőfalakat háromszoros »palánk«-keritéssel, 1., 2., 3., 4-ik számok, keritették be. A palánkkeritések ekkor már nem latorkert módjára voltak megerősitve, hanem vont palánk volt. Mögötte természetesen gátjárdák huzódtak, mely körülmény külön a rajzon ugyan feltüntetve nincsen, de az épitkezés és a védelemből kifolyó okok miatt igy kellett lenniök. Ezeken a gátonyokon, vagy a sáncokon alkalmazott mellvédek mögött foglaltak állást a védők. A palánkok helyzete a vár körfala felé emelkedően tünnek fel, amit a jelenlegi terepviszonyok is eléggé bizonyitanak. A vár körfala pedig mindezeket a palánkerődítéseket uralta, ugy, hogy szükség esetén négysoros tüzelés eshetett egyszerre. Ezeken felül emelkedett még az 5-ik tüzvonal az apátság épületéből. (Lásd: 10-ik ábra szelvényét.) Tihany igy felépitett várában tehát három védszakaszt látunk: az északi, a déli és a nyugati oldalon. A keleti oldalon azonban csak a 4-ik számmal jelzett (lásd: 9-ik ábra) védszakasz mutatkozik. A meredeken leeső kőszirt hozzáférhetetlensége elégségesnek tünteti fel ezt a védelmet, főleg ha a várban is kellő előkészületek voltak ezen oldal megvédésére. Mindez elég bizonyság arra, hogy felismerhessük ebben az épitkezésben a várépitkezés ama korát, mely a középkorból az ujabb korba való átmenetet jelzi, amidőn még a várterületek külmezejére nem voltak kellő tekintettel, minek oka a lőfegyverek fejletlensége volt. De igazolja ezt főképpen még az is, hogy a felemlitett leltárban a tüzes szerszámok mellett még a gerely, dárda és nyil is szerepelnek.

A várnak a bejárata a) egy áthidalt száraz, de mély és széles árkon b) vezetett egy magas köpenyfallal bekeritett rekeszbe c), melynek észak-nyugati végében egy félbehagyott, de palánkkal pótolt, ormozott kapuvéd d) volt. A kapuvédtől keletre két palánksor között az ut a várudvarra e) vezetett. Az udvaron állott a Szt. Miklós tiszteletére 1211-ben épült tem-

10dik àbra.

Szelvèny a 9dik àbra X-Y vonalàn.

Mèrtèk.

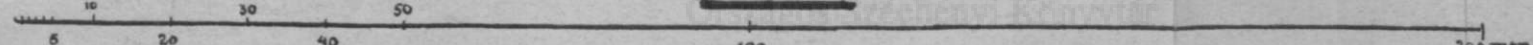

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

plom. A) Ennek az épületnek két kiugrása volt. A nyugatiról való a templom derékszögü tornya, a keleti kiugrás pedig a még most is fennáló, de lecsonkitott altemplom. Ebből látható, hogy a templom védelemre is be volt rendezve. A templom mellett van a szerzetesek háza B), mely a parancsnok lakásául is szolgált. A palánkok közt a területek eléggé tágasak az egész védőrség felvételére, valamint a majorház elhelyezésére. A már felemlitett védőmüveken kivül a belső vár négyszögsarkain voltak a behelyezett 5., 6., 7-ik számu bástyák, melyek közül az 5-iken torony emelkedett. A 7-ik számu köröndbástyának külső fala palánkkal volt megerősitve s egyrészt az udvar bejáratát, másrészt a 6-ik számu köröndbástyával együtt a keleti oldalt védte.

Az 1-sö számu palánk előtt egy épület állott K), mely egy fából készült vigyázóház volt. Alakja: Hufnagel több rajzain, más váraknál is előfordul. Állandóan őrséggel volt megszálva, mely a be- és kimenőket figyelte, egyébként a külterepet ugy nappal, mint éjjel megjárta s jelentéseit a kapuőrségnek leadta. Kut a várban nem volt, sőt a községben sem volt, mert a lakosság ősidőktől fogva a Balaton vizét issza. A háziszükséglethez a vizet még most is kizárólag nők viszik fejükön fel a mintegy 100 méter magas meredek uton a keleti oldalon. Ebből következik, hogy a várban is a Balaton vizét itták s valószinü, hogy azt, mint másutt, tömlőkben hordták fel. Lehet, sőt valószinü, hogy vizmedencéjük volt a vár lakóinak, melybe az esővizet felfogták. Az egész vár 120°.120 □ méter területet foglal el. (Lásd: 9-ik ábra i), f), g), h) betükkel jelezve.) A másik képe Tihanynak egy kicsike kis kép, mely a várnak jellegzetes felépitményét a délkeleti oldalról mutatja. (Lásd 11-dik ábrát.) Ezen a képen is felismerhetjük az alaprajzon jelzett 5. számu tornyot. Épp ugy meglátszik a 6. számu köröndbástya ormozott alakitása is, melynek járdáján belül egy magas csucsfedél emelkedik ki. Innen a körfal az 5. számu toronyig tart; a fal tetején alacsony fedél látszik, mely a vár udvarába bekönyöklő s felpöckolt védőjárdát jelzi. Az 5. számon az ormozott lapostetejü ágyulőréses toronytól északra még egy hasonló alaku torony látszik, ez a d)-vel jelzett kapu-

védet jelzi. Bent a vár udvarában emelkedik ki a várparancsnoki ház B) fedelével, kereszttel jelezve (a szerzetesek egykori háza). A fedélzeten két vigyázó-házacska van feltüntetve. Látni még több épületnek fedeleit is, de ezeket nem tudjuk meghatározni. Az épületek tetői alatt a fal párkányzatán lévő apró nyilások azt jelzik, hogy ezek nemcsak ablakszámba mentek, hanem, hogy ezek szükség esetén védelemre is be voltak rendezve.[44]

A tihanyi palánkvár felépítménye.

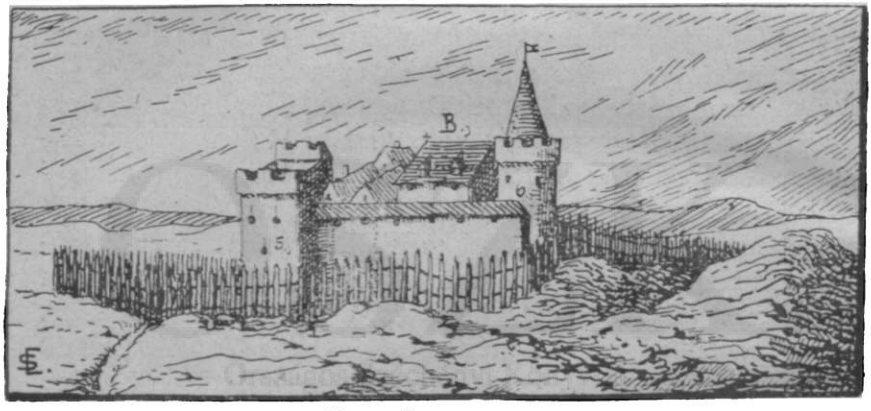

11-dik ábra.

Ez a megerősitett apátság már nem szolgálta többé az önálló magyar állam ügyét, hanem más célok érdekében létesült. Alig bizonyithat valami jobban ezen állitás mellett, mint az, hogy ebben az időben a magyar hadügy teljesen háttérbe szorult és az a tény, hogy midőn az alsó-ausztriai altenburgi bencés-apátság 1699-ben Arad vár épitéséhez 10.000 forinttal hozzájárult. Lipót császár ennek az apátságnak adományozta a tihanyi apátságot, mely azt 1701-ben át is vette.[45]

Az 1701—1703. évek közé eső események kivánatossá tették a bécsi kormány előtt, hogy a balatoni végházak között Tihany is leromboltassék. A volt őrség egy része megmaradt Tihanyban és letelepedett, a másik része elköltözött. Csomai Máté,

az utolsó tihanyi kapitány, felsőbb parancsra hagyta el állását. Reyser Amand apát, a német hadak győzelmének hatása alatt 1704-ben junius havában magához ragadta a szigeten való hatalmat és miután sikerült neki a menekülő népeket visszahivni, ezeket október végével a császár hüségére feleskette, a lőszert pedig a porházból 1705-ben Ausztriába vitette.

Eddig tartott 1560-tól 1705-ig a harmadik várépitkezési korszak a tihanyi szigeten.

Bottyán János dunántuli hadjárata II. Rákóczi Ferenc hatalma alá juttatta a Dunántult, mire a fejedelem elrendelte, hogy az egész tihanyi félszigetet ujból őrzősereggel kell megszállani külön kapitány alatt. Hogy pedig ez megtörtént, annak bizonysága, hogy 1707-ben seregek erre jártak és hogy ezen a télen kuruc csapatok a szigeten teleltek. Ebben az időben is a Balaton vize a szigetnek észak-nyugati részét körülfogta, sőt Riethaler leirása szerint még 1715-ben is csak vonóhidon lehetett Tihanyba bejárni, melynek felvonója még jókarban volt. Ekkor hurzták meg azt az árkot, melynek nyomait az 1-sö ábra a) és b) vonalán kimutattuk és mely mai nap határt képez Asszófő és Tihany között.

Országos Széchényi Könyvtár

IV.

Minthogy II. Rákóczi Ferenc által támasztott magyar szabadságharc alatt az idegen bencések nem tudták a monostort és birtokait haszonnal kezelni, ennélfogva 1716-ban beleegyeztek, hogy a tihanyi apátságot a pannonhalmi főapátság vegye át, megtéritvén érette a 20.000 renus forintra rugó költségüket. Igy került Tihany birtokaival együtt megint magyar kézre. Tihany az egész XVIII. század folyamán annyiban megérezte a hadiesemények hatását, hogy segélyezések és önkéntes adakozások cimén az uralkodókat harcaikban az apátság erősen támogatta. A háboru segélyezésére a törökök ellen 1715-től 1736-ig »várerődítési segély« cimen a tihanyi apát 737 forinttal járult. A Szt. Miklós templom helyén fennálló uj templomot 1720—1735 között felépitette Krassói Vilibáld kéttornyosra, de

nem fejezte be teljesen. Építésénél a régebbi középkori várnak köveit is felhasználták. Csak a keleti oldalon a szentély alatt lévő altemplomból alakitott sirbolt egyedüli maradványa az Árpád-kori Szt. Miklós templom épitkezésének.[46] (Lásd: 9-ik ábrát.) Az 1822-ben készült (12. ábránkon bemutatott) képünk

12dik ábra.

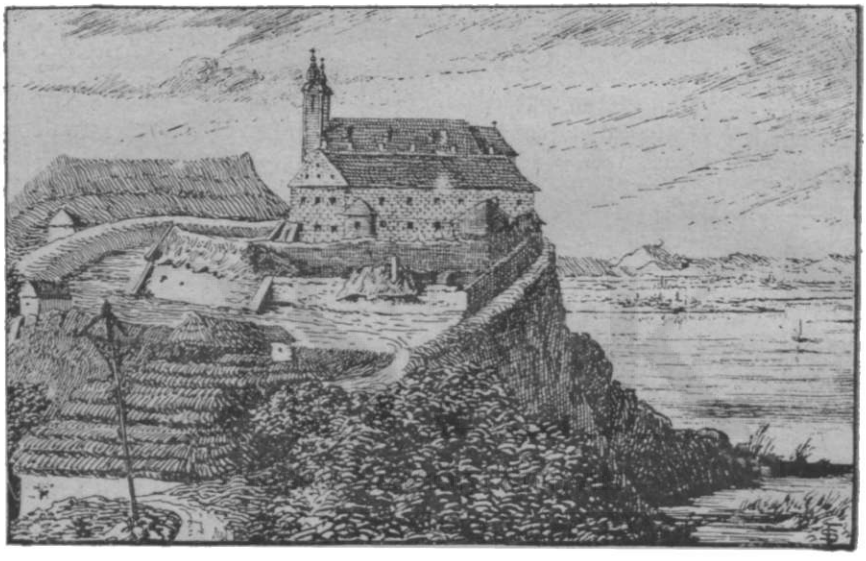

Tihany 1822ben.

mutatja az apátság állapotát délről. Ezen a képen már a kéttornyu templom kivehető, háttérben látszanak az oroszhegyi emelkedések és Tihany falunak egyes részletei.[47] Mária Terézia királynő trónraléptével a tihanyi apát terhei még inkább növekedtek és pedig: 1741-ben a főapáttal együtt 3 katona kiállitására kötelezték; 1742-ben 2 katonája ment zászló alá; 1743-ban 2 lovat, 2 lószerszámot, 2 pisztolyt, 1 puskatokot, 1 dárdát, 1 pantallért, 1 karabélyt ajánlott fel az apát a sereg számára. Ezeken kivül a templom épitése is folyamatban volt, mert azt csak 1754-ben fejezték be. A tihanyi apát 1745-től 1758-ig kifizetett a zalai és somogyi részeiből 1382

forint 63 denárt, Löcs Ágoston tihanyi apát a Baranyai-ezred szükségére Illésházy Gáspár zászlótartó kezébe 100 körmöci aranyat és 200 forintot tett le. Vajda Sámuel apát folytatta a támogatást és 1760-ban a hétéves háboru költségeire 2000 forint kölcsönt ajánlott fel. A magyarországi várak védállapotba helyezésére a tihanyi apátságra 386 forintot vetettek ki. A kéttornyu templomot 1778-ban szentelték fel Szt. Anián tiszteletére. A francia köztársaság elleni háborura 1800-ban megszavazott 35.000 forinthoz az apátság is hozzájárult. Végre »subsidium fortificatorum« cimen 1813-ban a Napoleon elleni háboru alatt Tihany 386 forintot fizetett.

A Balaton lecsapolása eszméjének megvalósitását 1825-ben mondotta ki az országgyülés, de csak 1863-ban vált valóra; október 25-én nagy ünnepélyek közt Siófokon nyerte befejezését a nagy munka. Az ünnepélyt a »Vasárnapi Ujság« 1863. évi 401. lapján örökitette meg rajzban.

V.

A nemzeti küzdelem folyamán az a gondolat is felvetődött, hogy Tihanyt erődített helyé változtassák. (Lásd: 13-ik ábra.)

Ennek a megoldását ugy tervezték, hogy a tihanyi félszigetet ismét szigetté alakitják, védelmére pedig 7 külön erődöt emelnek. Gaál Miklós mérnökkari honvédtábornokot 1849. évi május havában megbizták, hogy Tihanyból erős fegyverhelyet épitsen. Megbizták azzal is, hogy Szántódon, Hidvégen, Karakón, Váthon, Város-Lödön és Tapolcán a védvonal biztositására erődöket emeljen. A munkálatok elősegitésére egy gyalogzászlóaljat bocsátottak rendelkezésére. Görgey Arthur seregéből az utászok egyik osztályát azonnal Tihanyba rendelték és a nélkülözhető árkászokat, aknászokat, valamint tüzéreket Budapestről rendelték oda. A mesterembereket és a munkásokat a vidékről kellett beszerezni. Minden hétnek a végén a munka előhaladásáról, valamint a mutatkozó szükségletekről Gaálnak jelentést kellett beküldeni a ma-

gyar hadügyminiszteriumnak és pedig a kiadásokról felvett pontos számadással együtt.

13dik ábra

Gaál javában dolgoztatott már május havában a félszigeten, amidőn a Sopronban állomásozó ellenséges sereg nagy száma miatt aggódni kezdett, hogy az bármikor megakaszthatja munkálatait; azért a munka zavartalan végrehajtásának biztositása végett még egy gyalogzászlóaljnak, egy lovasosztálynak és egy hatfontos ütegnek oda való kirendelését kérte. Május 19-én Debrecenből kelt levelében még azon reményének adott kifejezést, miszerint a nyár folyamán Tihanyt annyira megerősitheti, hogy az hadicsel által egykönnyen nem lesz bevehető, sőt egy ostromot is kiállhat. Ugyanekkor java-

solta, hogy Balaton-Füreden egy hadsereget helyezzenek el, még pedig lehetőleg a dunántuli vármegyékből szedett ujoncokból álló sereget. Ha az uj hadsereget felállithatná, akkor azt a szükséges lovakkal, szekerekkel stb. stb. könnyen elláthatná és az ottani vidékről besorozott legénységet hamarosan begyakorolhatná. A magyar hadügyminiszter el is fogadta az ajánlatot és még aznap kiadta erről szóló és intézkedő rendeletét. De mivel Gaált nemsokára a komáromi vár védmüveinek kijavitására rendelték és mert időközüleg megváltoztatták Görgeinek azt a tervét, hogy a magyar sereg a Dunántul folytassa a harcot, a tihanyi erődités munkájában szünet állott be. Akkor pedig, mikor julius 6-án Görgei a hadszinhelyet a Balaton környékére akarta áttenni, már nem volt az elrendelt munkálat végrehajtható, majd a rohamosan fejlődő események folytán Tihany és környékét az ellenség elfoglalta. Augusztus hó végén a Dunántul már a császári sereg birtokába került. És midőn az Komárom alá huzódott, egyidejüleg Veszprémet, Balaton-Füredet és Tihanyt megszállotta.[18]

VI.

A tihanyi egytornyu Szt. Miklós templom 1720-tól 1754-ig épült kéttornyuvá és csak 1778-ban szentelték fel Szt. Aniánus tiszteletére; tehát akkor alakult át. Kijavitották pedig 1888-ban, egyuttal pedig eredetiségétől is megfosztották, mert az altemplomban megmaradt oszlopok kockatalapzatait, melyek az oszlopfők kockáihoz hasonlitottak,[19] lefaragták. Jelenleg már az oszlopok minden átmenet nélkül emelkednek ki a talaj feneкéből. A falakat ugyanakkor befestették.

Az altemplom sirboltjába akkor állitották be azt a homokkövet, amelyről azt állitották, mintha az I. Endre király sirköve volna. Azért tartották a befalazott követ Endre király sirkövének, mivel a rajta levő vésetet keresztjelvénynek nézték. Ugyanis abból indultak ki, hogy amennyiben Szt. István király óta, az »apostoli kereszt« mindenkor Magyarország apos-

toli királyainak diszjelvénye volt, amelyet ünnepélyes menetek alkalmával maguk előtt viselni jogukban volt; tehát a kövön ábrázolt kereszt alakitása csak az apostoli kereszt lehet. Minthogy pedig a monostort alapitó Endre királyt itt temették el, a kőlap csakis annak sirját jelezheti. Ez a felfogás már csak azért sem fogadható el helyesnek, mert az egy apostoli † kettőskereszt, holott az állitólagos sirkövet képező kőlapon csak egyeskeresztet † mutató alakulás van. Egyébiránt a kereszttel diszitett sirkövek tudtommal csak a XIII. században jöttek használatba; tehát sokkal később, mert I. Endre királyt 1060-ban temették el a Tihanynak nevezett félszigeten. De ha mégis kivételesen ez a keresztnek vélt vésettel ellátott kőlap sirkőnek készült volna, akkor a keresztnek tartott vésés alakja nem »domboru«, hanem »laposabb« vésetü lett volna. Ezen az 1.90 méter magas és 0.52 méter széles, durván faragott homokkövön, véleményem szerint, egy keresztmarkulatu »kétkezü pallós« van és pedig tokjával együtt domboruan kifaragva. (Lásd: 14-ik ábra.) A kereszt itt csak a védvasat ábrázolja. Azt, hogy a védvas nem a tokon fekszik, csupán a kőfaragó tudatlanságának vagy elnézésének tulajdonithatjuk. Máskülönben az is lehetséges, hogy ezt a kő megcsonkitása idézte elő. Ezt a követ többen ugy irják le, mintha a bevésés rajta egy csavaralaku szárból kiemelkedő kereszt volna.[50] Ennek azonban ellentmond a szárnak tartott alakzatnak lefelé egy centiméterrel elvékonyuló vége. A csavaralaku vésés nem csavar, hanem egy pallósnak a tokja. A csavarokat 35 kidudorodó vonallal elválasztott harántpólyák képezik, melyek balról jobbra körülfutólag vannak kivésve és az ország szineivel, a »vörös és fehérrel« voltak jelezve. Az a másik állitás sem fogadható el, hogy az a keresztalaku jelvény egy »processziós keresztet ábrázol«, amiből azt lehetne következtetni, hogy az valamelyik tihanyi apát sirköve lehet.[51] Ezt a faragott homokkövet csak későbbi időkben illesztették be 1888-ban mostani helyére[52] és alighanem a régebbi (középkori) váromladékból került elő. Meggyőződésem szerint ez a vésett kő egy régi és tudtommal az eddig feltalált egyetlen »**várjelvény**«.

Mèrtèk 5 10 20 30 40 50 mtr 14dik àbra

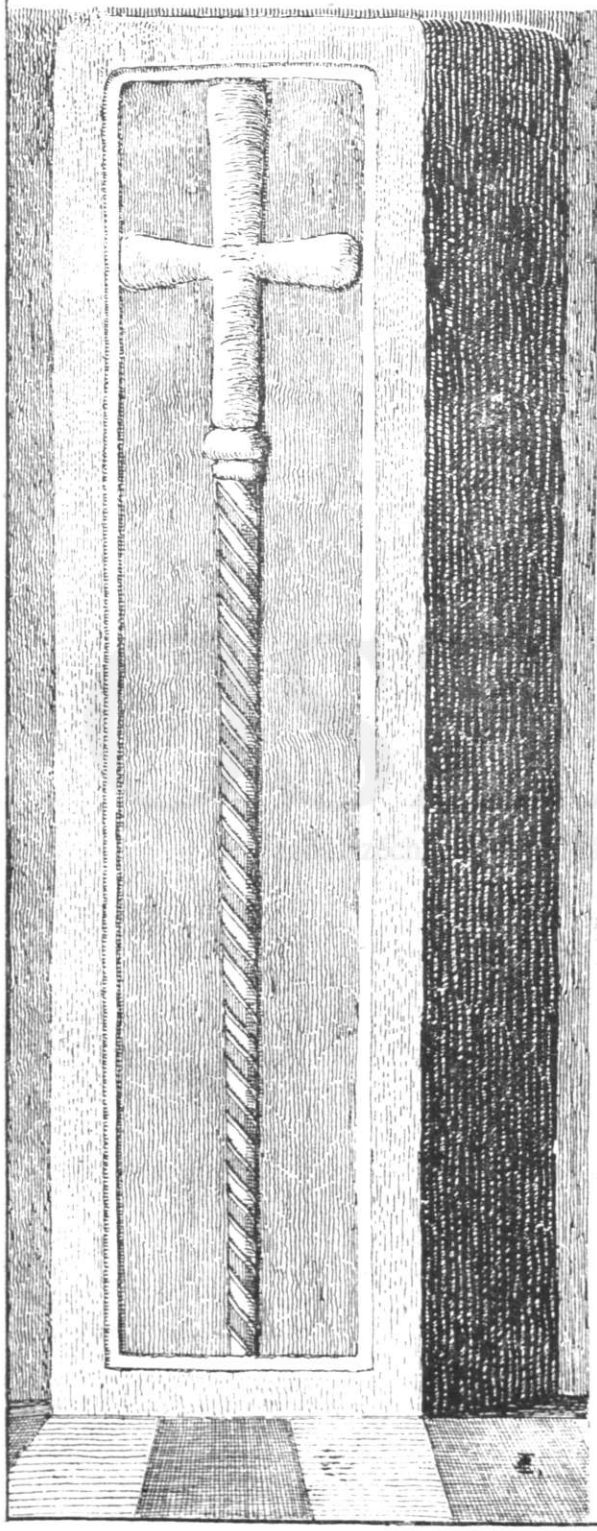

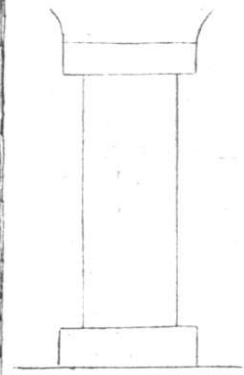

Eitelberger rajzai

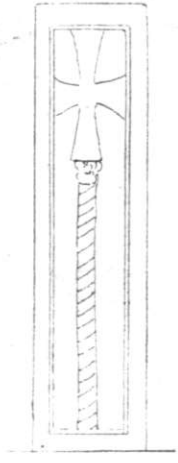

Az általam várjelvénynek tartott kövön az ott ábrázolt pallós kivésése azt jelzi, hogy a várnak pallósjoga volt. Ezt a feltevésemet megerősiti az is, hogy Tihany vára 1417-ben tényleg pallósjogot nyert.

A templom diszes faragványait Schulhof Sebestyén 1753—1778. táján készitette, melyek között az orgonakarzat keritése legfigyelemreméltóbb. A sekrestye falfestményei a templom épitési idejéből valók. (1720—1754.) Hazánk első müvészei: Deák Ébner Lajos, Lotz Károly és Székely Bertalan festették a templom mennyezetét 1888—1889-ben. Az altemplom helyisége hat kerek oszlopon és 14, a falakba beillesztett négyszögü 10—12 centiméterre kiszökelő oszlopnak keresztiveivel van beboltozva. (Lásd: 15-ik ábrát.) E felett van a jelenlegi

15dik ábra.

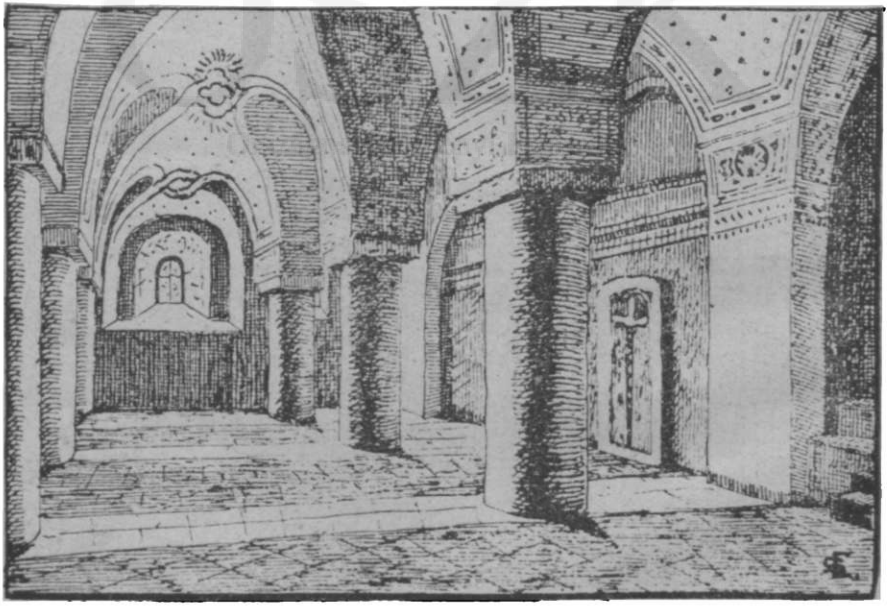

A tihanyi apátság jelenlegi altemploma.

templom szentélye. A templom hajójából a szentély alatt két homok kőlépcső vezet arányos elosztással a nyugati oldalról le az altemplomba, melynek délnyugati sarkából egy kőlépcső kötötte össze a klastromot ezzel a helyiséggel. Ennek ajtaja jelenleg le van zárva.[53] Az altemplomot a keleti oldalán alkalmazott három ablaknyilás világitja meg, de ez már nem az eredeti épitésből való. Valószinüleg hajdan csak egy keskeny világitó rés volt ott. Ahol jelenleg a középső ablaknyilást egy festett üveg zárja el s előtte egy oltár van, nem lehetett igy, még pedig azért, mert a karlsruhei alaprajz ezen a helyen egy kerekidomu kiszökkellést mutat fel kelet felé. (Lásd: 9-ik ábrát.)[54] Igy jutunk arra a meggyőződésre is, hogy az altemplom szentélye e félkörü kiszökellésben volt, melyben az egykori oltár állott, valamint hogy ez a templom kiszökellése egészen a jelenlegi előtte álló falkeritésig ért. Mindezekből következik, hogy az altemplom szentélyét még 1754-ben vágták le s belső határait egyenesre vonták. A tér a templom és jelenlegi keleti meredély között, eredetileg ezen ábra szerint, sokkal szélesebb volt, mint most, mert ott az emlitett altemplom kiszökellésén kivül 30 méternyi távolságban a vár keleti körfala a 6. és 7. számu bástyákkal is állott. A körfaltól 40 méter távolságra pedig kezdődött a meredély, melyen belül még a palánkfal is huzódott. Ebből látható, hogy mi minden változott azóta a tihanyi apátság körül, mely helyén megmaradt. A templom kijavitásakor 1888-ban a Kulcsár által jelzett 29. szám alatti (lásd: 1-sö ábrát) temetőben temérdek csontokat találtak s ezeket egy nagy üregbe ott helyezték el, ahol az állitólagos I. Endre király sirkövét befalazták. Egy leletre pedig ráfogták, hogy az a kétfejü sasos rézforgótok, mely mellette feküdt, a Pisky István tihanyi várparancsnoké volt. Ezt az ércforgótokot más egyéb tárgyakkal az apátság könyvtárában üveg alatt őrzik. Az a körülmény, hogy a temető helye a Kulcsár térképén csak pontozott vonalakkal van feltüntetve, annak a jele, hogy a temető az ő idejében, 1781-ben, már nem volt meg, csupán emlékét akarta vele megőrizni, mint ahogy a 15. számon I. Endre király temploma helyét is igy jelezte.

VII.

A tihanyi félszigeten az ugynevezett Oroszkövön mutatkozó régi hadiépitkezések bizonyitják, hogy ezt a helyet már az ősember lakta.

A rómaiak azonban nem méltatták a tihanyi szigetet, mely az ő idejükben őserdővel volt boritva. A rómaiak idejében Veszprém volt az a hadászati pont, mely őket délen ugy a zalai, mint a somogyi parton feltalált castrumokkal, nevezetesen Zala várával összekötötte. Az a körülmény, hogy Tihany szigetén semminemü római maradványokra nem akadtak, kizárja azt, hogy itt római telepitvény lett volna.

Ha az Attilával kapcsolatba hozott hagyományok megállják helyüket, akkor ő volt az első, ki Tihany jelentőségét felfogta. Honfoglaló őseink nyomdokán járva, szintén felismerték ezt és Tihanyban, mihelyt birtokukba ejtették, várat épitettek. A Balaton a kis-tihanyi félszigettel a védvonal ama részét képezi, mely a Dunától a Rábáig, a Marcal- és a Zalafolyók mentén Kiskomáromon át a Kanizsa-patak mentén Légrádnál a Dráváig ér. Ezen védvonalon belül a Balaton által bekeritett és a tihanyi szigeten épült erősségnek mindig nagy jelentősége volt s volna most is. A Balaton tava a Rábafolyóval együtt igen alkalmas arra, hogy Budapest fővárosa, valamint a Duna egy jelentékeny térszakasza is fedezhető legyen, amiért oldalzó helyzeténél fogva ez utóbbit félkörben uralja. Minden olyan hadmüvelet, mely nyugatról Budapest felé irányul, a Balaton vize két részre választ el. A védelemnek különösen a Bécs felé irányitott hadmüvelet ellen lényeges előnyöket nyujt, mert eltekintve, hogy a védő felállitásának nagy részét fedezheti, csapataink eloszthatását kiválóan elősegiti. A tihanyi félsziget pedig a Balaton-tava megőrzésére és a védősereg védelmi készletei elhelyezésének biztositására használható fel. Kétségtelenül előnyös a tó mögött (északon) foglalandó harcállás, mert a Balaton oltalma alatt minden ellenség, ha az a tó és a Duna, vagy a tó és a Dráva között áll, hátba és oldalba kapható, közlekedéseiről leszoritható s azon szándéka, hogy Budapestre, vagy Bécsre előnyomuljan, meg-

akadályozható.[35] Most Tihanynak a keleti parton, közvetlen az apátság alatt, már állami kikötője is van, mely Kvassay Jenő miniszteri tanácsos kezdeményezésére 130.000 korona költségen épült. A váróterem egyik tornyos épületében a kecskekörmök regéjére vonatkozó három freskó-képével van diszitve.

A TIHANYI VISSZHANG.

REGE GARAI JÁNOSTÓL.

A régi szép időkben
Egy szép királyleány,
Aranyszőrü kecskéket
Őrzött Tihany fokán.

Sok kincset ért a nyáj,
Mely a hegyen legelt,
Még többet a lányka
Szépsége ékivel.

Szemének, éj-hajának,
Arcának párja nincs;
Csak rózsabimbó ajkán
Volt néma, bus bilincs.

»Adj, szép leány, nyájadból
Egy csésze friss tejet
Beteg fiam számára,
Megoldom nyelvedet.«

Szólt Balaton tündére,
Az ősz hullámkirály,
Ajkáról térdig érvén
A hófehér szakáll.

Adott tejet fiának
A szép királyleány,
S a szót a viz királya
Megoldta ajakán.

S csengőbb lőn az ezüstnél,
A méznél édesebb
A szép leány beszéde;
Meggyógyult a beteg.

De büszkesége kapá meg
A lánykát s vad negéd.
Hallván, mi szép, mi bájos
Most ajakán a beszéd.

Mint pénzfukar kincsével
Bánt nyelve bájival
Nem zenge, csak magának
E csattogányi dal.

Isten dicsőségére
Meg nem nyitotta azt,
Szegénynek panaszára
Nem zenge lágy vigasz...

Testvérnek és barátnak,
Irigyen zárta be
Az első szerelemnek,
Nem nyilt meg kőszive.

Amily hamar megnyerte
Sok ifjunak szivét,
A rózsaláncot gögje
Oly rögtön tépte szét.

Csak egyet vitt sirjába
A mélyebb érezet,
Fiát a tókirálynak
Ki érette elepedt.

Az aranyszőrü nyájnak
Tejéből ivott szegény,
Büvös szerelem varázsát,
Mely méreg lett szivén.

A tónak ősz királya
Haragra gyult ezért,
A bércről a leányra
S a nyájra átkot kért.

A bérc tüzet bocsátott,
Sziklája mind kigyult;
Három nap, három éj, mint
Itélet napja dult.

A nyáj a Balatonba
Rohant, de benn veszett —
A tó maig kihányja
A kecskekörmöket.

A leányt pedig örökre
Bübáj kötötte meg,
Foglyául tartja máig,
Ki tudja, mely üreg.

Szemmel nem látja senki,
Kézzel nem fogható —
De bárki megszólítja,
Visszhangja hallható.

Mert büntetésül mondta
A tündér átka ki,
Hogy nyelvével lakoljon,
Melylyel vétett neki.

S ki csengő szép szavával,
Kevélyen visszaélt,
Istennel és emberrel
Negédből nem beszélt:

Most — bárki szóljon hozzá,
Bár gazdag és szegény,
Felelni köteles rá
E bércek tetején.

Végül megjegyzem még, hogy a tihanyi félsziget irodalma, a már felemlitett kutfőkön kivül, még több közleményben jelent meg és Rómer Flóris hagyatékából őriznek az országos müemlékek bizottságánál 4 darab igen érdekes kis aquarellfelvételt a tihanyi félszigetnek távlati látképeiről.[56]

Országos Széchényi Könyvtár

Kútfők Tihany vár története, hadi- és műleirásához.

1. Lásd: T. V. »Tihany neve, földje, minősége, fekvése, az apátsági egyház, régi irat«, Balatonfüredi Napló, 1863. évi 6-ik szám.

2. Lásd: Katonai részletes térkép 1:75.000-hoz, 1885. évi felvétel, 1894. évi rajzkulcscsal és 1900. évi pótlással. 18 öv, XVIII. oszlop.

3. Lásd: Kulcsár F. W. térképét az országos müemlékek bizottságánál 1910. évi 250. iktató szám alatt. »PENINSULA TIHANY. 1781.« Ekkor készült a saját tanulótársai segélyével a tihanyi félsziget térképe, melynek feliratából kivehető, hogy a szerző idejében ez a félsziget a philosophiának és mathematikának székhelye volt. A térkép eredetije Keszthelyen a városi levéltárban őriztetik. A fénykép hasonmását Tandor Ottó, az Orsz. müeml. bizottság. tagja és müegyetemi tanár 1910-ben, március havában küldte meg a fenti bizottságnak ajándékba. Eltekintve, hogy ez a térkép igen érdekes, értékét növelik a helyrajzi adatok, melyek oly tényeket deritenek fel, hogy ezek nyomozása rendkivül alkalmasak a további buvárlatokra. Kellő helyeken közleményemben még vissza fogok térni ezen térképre. Az összehasonlitás a katonai felméréssel (18. XVIII.) ajánlatik.

4. Lásd: T. V. idézett napló 1863-ból 1. alatt.

5. Lásd: Dr. Jankó János: A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. III-ik kötet, 2. évszám. 21. lap és Éva Lajos: Reform tárcáját »Tihany« 1875. 86. sz.

6. Lásd: Riethaler Mátyás: »Materia tentamini ex primis geometriae elementis et universa architectura militari, ex prelectionibus domesticis.« Ajánlva gróf Keglevics Györgynek. Nagyszombat, 1771. Az idézett mü a gróf Keglevicsek osztatlan könyvtárában több katonai munkával Pétervásáron őriztetik. Három egyidejü katonaviselt tagjának a gyüjteményében.

7. Lásd: Rómer Flóris Ferenc: Tört. Tár. 1879. »Müvelődés történelmi adatok« 125. lap. Továbbá:

Kulcsár: idéz. térképét; 23 számmal van a bejárat jelezve.

(Lásd 1-sö ábrát.) Az a körülmény, hogy Kulcsár ezen helyszint »Arx-Attilae«-nek nevezi, lehet régi hagyományok adták tollába ezt a regösökre emlékeztető nevet. A »Czél« nevü folyóirat 1913. évi 8-ik száma hozta meséjét a 383. lapon »Ős magyarok« cim alatt. K. Barabás Atala.

Sörös Pongrác szerint a tihanyi monostor összefüggésben áll Attila nagy nevével. Azt mondja: »Oly időben keletkezett a tihanyi monostor, amikor a magyar királyi udvar ugy hitte, hogy Attila kardját örzi és hogy az a király alapitotta ezen monostort, akinek özvegye nyolc évvel utóbb, ama végzetes kardot ajándékul adta nagy hálaképpen a fia trónját visszaszerző német udvar és fővezérének, Nordheimi Ottó bajor hercegnek. Egy másik kapcsolat Attilával Szt. Ányos adja meg, aki megmentette Orleánst a világhóditó hun király fegyverétől és igy lett védőszentje a tihanyi monostor egyházának.« Lásd: A pannonhalmi főapátság története, X. köt., 6. lap.

8. Lásd: Erdélyi László: Értekezlet a tört. és tud. köréből. Székfoglaló értekezése, 1906. »A tihanyi apátság kritikai oklevelei.«

Lásd: Fejér Gy.: Cod. Dipl. I. 388.

Lásd: Wenczel Gusztáv: I. 107. (1211.)

9. Lásd: Rónai Horváth Jenő: Magyarország hadi krónikája, I. 46. lap, Budapest, 1895.

Lásd: Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Budapest, 1893. 140. lap és 552. lap. 214. pont alatt.

10. Lásd: Fejér Gy.: Cod. Dipl. I. 389. és 392. lapok. Est lacus in circuitu et vallum ab antiquis labore manuum operatum et factum, quiequid infra hec continentur in piscationibus, in arimendatis ibi pertinencia sunt. A »Rudera St. Andrae helyszinét az 1055. évi oklevél és a Bécsi Cronica is támogatja, melyekben az van mondva: hogy ez a templom a Balaton tava mellett« épült. Az 1211. évi Endre király oklevele igaz, azt mondja: »in monte Thichon fundato.« Ezt nem ugy lehet értelmezni, mintha ez a templom az Oroszkövön épült volna. A monte Thichon »kifejezéssel csak általánosan akarták kifejezni és jelezni azt a helyet, vagyis a tihanyi szigetet, hol az alapitónak teste kegyelettel és megszentelve eltemetve még 1211-ben nyugodott. Az 1266. évi oklevél a monostort most ugy emliti, hogy az az Uruszkövön volt. (Lásd: Wenczel G. XII. 140. Fejér Gy. C. D. VI.) 11, 88. Az 1309—1312. és 1314. évi oklevelek pedig, a templomot, mely az Oroszkövön van, mint Szt. Miklósnak szenteltét helyezi az Uruszkőre. Lásd: Haz. okmt. I. 116. Zalai okmt. I. 137. és Anjou-kor okmt. I. 176. lapokat. Mindezek után tehát állitjuk, hogy a tihanyi szigeten három templom is épült különféle időben, mint ahogy ez a közleményből kivehető lesz. Nem véletlenségnek, de szándékos megkülönböztetésnek kell tehát tekintenünk az 1055., 1211. és 1266. évi oklevelekben idevonatkozó kifejezéseket, mert hisz az Oroszkő már 1055-ben is megvolt.

11. Lásd: Kulcsár 1781. évi térképét. Ő még láthatta a romokat s jól vette fel térképébe, mert a többi felemlitett okokon kivül még megemlithetjük, hogy az idevágó levelekből nem lehet kiolvasni, hogy a monostor félszigeten állott, hanem: »a tó által körülvett szigeten volt a monostor«. A későbben keletkezett révészek házát Kulcsár Domus Nautariumnak nevezi. (Lásd 1. ábra 14. szám.)

12. Lásd: Récsei Viktor: Nézetek a tihanyi apátság alapitó oklevélről. Századok 1906. 174—176. lapig és Szamota István: Nyelvtudományi közlemények. XXV. Budapest, 1895.

13. Lásd: Fejér Gy.: C. D. I. 388—394-ig és Pauler Gyula: id. mü. I. 123. l.

14. Lásd: Fejér Gy.: C. D. I. 388—394-ig és Remigius Békeffi: Kirchen und Burgen im Mittelalter. 336—337. l. Kulcsár térképén, 5. számon vannak a remetelakások »Eremitoriae«; a 6. számon »Fons ruthenicus« és az 1. számon a Szt. Miklós egytornyu temploma. Lásd: 1-sö ábra.

15. Lásd: Pauler Gyula: id. mü 232. lap. »S a király utolérni siete vala.«

16. Lásd: Rómer Flóris: Archeologiai közlem. X. köt. Uj évfolyam, VI. köt., II. füzet, 1867. »Tihany« cim alatt 55—56 l. hivatkozva az 1266. évi bullára, portus super locum qui Balaton vocatur. Citálja: Czinár Monaster: 1. 167. l.

17. Lásd: Fejér György: Cod. Dpl. V/1. 308; idézi Karácsonyi János: Magyar nemzetségek története II. 400. l.

18. Lásd: Erdélyi László: id. mü. 100. lap.

19. Lásd: A Karlsruhei badeni nagyhercegi levéltár vártervei között találtam: Band XIII. Nr. 9. li. és 12. lap.

20. Lásd: Éva Lajos: »Reform« folyóirat 1875-ből, »Tihany« cim alatt. 86. szám. Amit ez a szerző Tihany nevének eredetéről, a rómaiak itt való tartózkodásáról, a csatornáról, mely a Balatont a Dunával összekötötte volna már a rómaiak idejében ir, nem érthetünk egyet. Tihany nevét, mint felemlitettük, személy nevéhez füzöm, a rómaiaktól pedig semmiféle emlék ezen a szigeten eddig még nem találtatott. A csatornát illetőleg arra még visszatérünk.

21. Lásd: Szabó Károly: Kun László életrajza. 26. és 27. lapok.

22. Lásd: Fejér Gy.: id mü. IX/VII. 729. és 730. ll.

23. Lásd: Erdélyi László: id. mü. 100. l., az idézett Fejér Gy. müve u. ott és Zichi okmt. I. 231. l., Anjou-kori okmt. IV. 251. ll.

24. Lásd: Zalai oklevéltár: I. 400. idézi. Békeffi Remig.: id. művében 239. l., 15. pont alatt.

Lásd: Erdélyi László: id. mü. 100. l.

25. Lásd: Erdélyi László: id. mü. 100—103. lapig.

Lásd: Dr. Karácsonyi János: id. mü. 97—118. lapig.

26. Lásd: Pesti Frigyes: »Magyarország vizhálózata a régi korban.« Századok, 1867—76. lap. A Balatonfüredi Napló 1863-ban azt

mondja, hogy a tihanyi sziget körüskörül hozzáférhetlen volt azért, mert Siófoknál a Balaton mellett zugót építettek s ezáltal annyira felduzzasztották a vizet, hogy Tihany szigetté vált. A Pallas-Lexicon pedig azt mondja: hogy a Sió csatorna a Balaton fölös vizét vezeti le a Dunába, állitólag a rómaiak által ásott lecsapoló csatornából keletkezett volna. Tény az, hogy Siófoknál ágazik ki ez a csatorna a Balatonból s délkeleti irányban Ozoráig fölér, ahol a Kapos vizével egyesülve, innen kezdve mint Sió-Kapos elnevezés alatt Árpástól »Sárviz« néven Szegszárdnál ömlik a Dunába.

27. Lásd: Dr. Csánki Dezső: Magyar történelmi földrajz a Hunyadiak korában, III. 26. l. A Poss: Apáthi extra murum et fossatum. Lásd: Kulcsár: 1781. évi térképén ennek a községnek határát képezte a 18. szám alatt jelzett »Canalis«, vagyis csatorna, mely az ő idejében arra szolgált, hogy a Külső-tó vizét lebocsássa. A többször idézett Balatonfüredi Napló felemliti, hogy a XIX. század elején löporrobbantással eresztették le a Külső-tónak a vizét a Balatonba. Lásd: Rómer Flóris szerint: az apáthi templom 1876-ban még meglehetős állapotban volt. A falu házainak nyomai is még látszottak. A lakosoknak feladata volt a hajdani balatoni csatornát (1-sö ábránkon az áthidalt Balaton vizet), majd a bajkod sáncait (sajka-ut) és tornyait (lásd 1-sö ábra 20. szám és a Csucshegy 235. m. sz.) védeni. (Lásd: idézést a 16. szám alatt.)

28 Lásd: Eitelberger v. Edelberg: Berichte über einen Ausflug nach Ungarn. Jahrbuch der kais. königl. Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 1856. Wien, mit 16 Tafeln und Holzschnitten, 120. lapon.

Lásd. Sörös Pongrác: A pannonhalmi főapátság története. X. köt. 64., 65., 73., 145. ll.

29 Lásd: Sörös Pongrác: A pannonhalmi főapátság története. X. köt. 144., 145. ll.

Lásd: Villányi Szaniszló: »Győr vár és város helyrajza, erődítése« 42. l.

30. Lásd: Sörös Pongrác: id. mü. 145., 146. ll.

31. Lásd: Sörös Pongrác: id. mü. 146—152. lapig.

32. Lásd: Komáromi András: Tört. Tár. 1867. »Magyar levelek« 410. lap.

33. Lásd: Magyar nemzeti muzeum, törzsanyag a nyelvemlékek közt. 1560.

34. Lásd: Országos levéltár: Lymbus 11. sor 1. és 2. csomag.

35. Lásd: Országos levéltár: Nádasdy-féle levelek. Közölte Takács Sándor. »A magyar vár.« Századok. 1907. 731. lap.

36. Lásd: Sörös Pongrác: id. mü. 155., 156., 157. lapok.

37. Lásd: Bártfai Szabó László: Forgách Ferencz életrajza. 112., 114. lapok.

38. Lásd: Sörös Pongrác: id. mü. 162-től 167. lapig. Mindezen adatok a cs. és kir. hadilevéltárból kerültek elő.

39. Lásd: Sörös Pongrác: id. mü. 167-től 177. lapig és T. V. id. mü. 6. és 9. szám. Pyski Regestum in choatum.

40. Lásd: Sörös Pongrác: id. mü. 177-től 229. lapig.

Lásd: Evlia Cselebi: »Magyarország utazásai«, 1664—1666 között, II. 32., 33. ll. Dr. Karácsony Imre fordításában.

41. Lásd: Csete Antal: »Magyar Sion, 1863.« Az Atteli plébánia története. 194. lap.

Lásd. Sörös Pongrác: id. mü. 234—236. lapokig.

42. Lásd: Ipolyi Arnold: »Magyar régészeti repertorium, Tihany.« 207. lap. A palánképitkezések erősitik ezt a tényt.

43. Lásd: Rónai Horváth Jenő: id. mü. II. 264. l.

44. Ez az mind, amit ez a két rajz megmagyaráz és eredetiben még egyszer oly kicsinyitett mértékben, mint ahogy mi adtuk, a karlsruhei idézett levéltárban őriztetik; az alaprajz fekete tusrajz, a felépitmény aquarel. A szelvényt magam készitettem hozzájuk. Az ivóvizre vonatkozó adatokat Benkő Kálmán: A tihanyi félsziget cimü különlenyomatból vettem, 1913. Lásd: 11. lapon.

45. Lásd. Dr. Rómer Flóris Ferenc: »Könyvtári buvárlatok Altenburgban.« Magyar könyvszemle, 1881.

Lásd: Márky Sándor: Arad vármegye monográfiája, II/2. 267. l.

Lásd: Sörös Pongrác: A tihanyi apátság története 1701-től napjainkig. Budapest, 1911.

46. Lásd: Ipolyi Arnold: »Magyar régészeti repertorium«, Archeologiai közlemények, 1861. 208. lap.

47. Lásd: Aurora magyar almanachját. Kisfaludi-féle kiadás a Magyar nemzeti muzeumban. A rajzát adta Petrich vezérőrnagy. Metszette Blaschke János és leszivatta Axmann József.

48. Lásd: Sörös Pongrác: id. mü. 273—834-ig l.

Lásd: Hentaller Lajos: Egyetértés, 1899. december 24.

Lásd. Gélich Richárd: »Magyar függetlenségi harc«, 1848—1849. III 910. l.

49. Lásd: Pasteiner Gyula: Osztrák-magyar monarchia irásban és képekben, IV. 111. lap. A Dunántuli épitészeti emlékek közt és Eitelberger idézett közleményét, 120. lap.

50. Lásd: Eitelberger id. közleményét. Erről a kőről 1854—1855. között ugy nyilatkozik: hogy ez a kő márványból volt. Ugyanis: Es befinden sich nähmlich in dieser Kirche zwei fast ganz gleichgrosse Marmorplatten, von denen eine ganz und gar ohne Verzierung, die andere aber ein »Crux apostolica« zeigt. És ezt egy ábrával kiséri. 6 láb hosszu és 1½ láb szélesnek mondja. Felemliti azt is: Man hielt diesen Grabstein für das Grabmal des Stifters des Klosters, König Andreas, da seit den Zeiten Stefans des Heiligen

das apostolische Kreuz ein Ehrenzeichen war, dass er sich, bei feierlichen Aufzügen, von einen Bischof vortragen lassen berechtiget war.

Mindezekre mondhatjuk, hogy az elsőnek nevezett márványkövet, ott az apátságban hiába keressük. A másik pedig, melynek alakitását Eitelberger még rajzban is megörökiteni igyekezett, habár hasonlit a jelenlegi beillesztett állitólagos sirkőhöz, mégsem felel meg a valóságnak. Nem is márvány ez a kő, hanem homokkő.

Nem helyes az Eitelberger ábrázolása azért sem, mert a »haránt-pólyák« jobbról balfelé futóknak vannak feltüntetve — éppen ellenkezőleg.

Jó a dr. Békeffy Remig. által közölt képe az idézett művének 238. lapon, melyen a pallós arányaiban jól kivehető, de a »pólyák« ezen a képen nagyon elmosódnak.

Dörre Tivadar 1895. évi rajza az altemplom belsejét jól adja, de az állitólagos sirkövön a pallós lefelé nem vékonyul, ámbár a »pólyák« balról jobbra futnak. (Lásd: Magyar nemzet története az Árpádok korában 1038—1301-ig. Marczali Henriktől. Budapest, 1896. II. köt. 66. és 67. lapok között.)

51. Lásd: Ipolyi Arnold: id. mü. 207., 208. ll.

Lásd: Henszelmann Imre: Archeologiai közlemények, VIII. köt. Pest, 1871. Ujfolyam, VI. köt. 6. táblával. »A csanádi baptiszterium«, 31. lap. Ez az Eitelberger rajzát közli, alkalmasint ennek ducáról.

52. Békeffy Remig: id. mü, 239. lap.

53. Lásd: Stehlo alaprajzát, a Magyar országos müemlékek bizottságának rajzgyüjteményében »Tihany« alatt.

54. Lásd a karlsruhei alaprajzot a 9-dik ábrán. Ez az alaprajz egy félkör záródásu szentélyt tüntet fel s éppen ez bizonyitja, hogy a szentély igy volt alakitva eredetileg, de nem 1060-ban, hanem ahogy kimutatni igyekeztem, 1211-ben. És tehát ez az alaprajz nem hibás. Hogy a tihanyi 1211-ben felépitett Szt. Miklós templomának kimagasló tornya volt-e vagy nem, azt nem lehet megállapitani, csak azt lehet, de ezt aztán leghatározottabban lehet megállapitani, hogy a templom nyugati oldalán a toronynak alapfalai, feltünően vannak berajzolva, még pedig ugy, ahogy azt hiven az eredetiről lerajzoltam. Ha azt elfogadnók, hogy ezen rajzon az apszis helye hiányosan van berajzolva, akkor ennek a rajznak hitelessége egyáltalán meginogna. De nem is lehet hitelességében kételkedni, mert ezt az alaprajzot egy katonai mérnök vette fel egész pontossággal. Nézetem szerint ez az alaprajz mindaddig, mig egy másik elfogadható adattal ellenkezője nincsen bebizonyitva, elsőrendü történelmi kutforrásnak kell tekintenünk s minden izében el kell fogadnunk, mint helyes felvételt.

55. Jegyzeteim után a Ludovikában töltött törzstiszti tanfolyamban boldogult Kápolnai Pauer István honvédezredes előadásai nyomán. 1879—1880.

56. A folyóiratok s egyéb közlemények, melyek még Tihanyt

felölelik, következők: Jelenkor, 1832. 75. szám. Nekrolog a Magyar Kurierban, 1832. 27. szám. Vasárnapi Ujság, 1869. 43. szám. Békésmegyei Közlöny, 1879. 53. szám. Hazai és külföldi tudósitások, 1832. II. 27. szám Ofner-Pester Zeitung, 1832. 78. szám. Győri tört. füzetek, I., II., III. köt. Sándor Jánostól sokféle, 1808, X. 165. Vasárnapi Ujság, 1863. »Tihany és a tihanyi visszhang«, Országtükre, 1865. 37. Balatoni album, 1851. 18. szám.

A Römer-féle hagyaték képei következők:

1. A tihanyi apátság délnyugati irányból véve. Mutatja a várhegyet, balról látni a Kulcsár által jelzett 3-ik számu Tihany községet, a 2-ik szám alatti gazdasági udvart, a 11-ik számmal jelzett halastavat s előtérben a 20-ik számmal jelzett Csucshegyen egykor volt »Turres-Vigilium«-ot. Háttérben látszik a füredi part és a Balaton egy része.

2. A Fontes-Rutenicorum helyéről, 6-ik számon észekkeletről nézve, mutatja ismét a halastavat, a 2-ik számu magtárt különféle épületeivel. Jobbra tőle egy szobor, emellett sziklába egy falazott bejárat látható. A haránt huzódó -⊹- 207. sz. magaslat, mely a szigetet ketté választja. Háttérben látszik a Csucshegy erdővel boritva, ma már kopár. Azontul a somogyvármegyei partok tisztán kivehetők. Ezekkel szemben a zalavármegyei parton emelkedik a Badacsonyhegye.

3. Tihany község délkeleti végéből van véve. A sziget azon részét mutatja, ahol az apátságból az ut a révhez, egy másik ut a 17-ik számu Kova-dombokat megkerülve, a 14-ik számu halászok házához s onnan a 16-ik számmal jelzett »Révhez« levezet.

4. Ez a látkép ábrázolja vájt remete-lakásokat, barlangüregeivel. Megtekintve ezen barlangokat, ugy találtam, hogy a rajtok észlelhető nyilások azt a benyomást teszik, mintha azok is védelemre lettek volna berendezve. Ezeket már Eitelberger Rudolf tanár 1854—1855-ben történt körutazásakor a XIV. század jellegü vár ablakaival hasonlitotta össze. Ez megerősit bennünket abban, hogy a középkori vár védőkörlete egész ide leérhetett.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Tartalomjegyzék.

lap

I. A tihanyi sziget helyrajzi leirása és az első vár keletkezése 3

II. Hová temették I. Endre királyt? Hol állott a tihanyi monostor? A tihanyi apátság gazdasága. A tihanyi középkori vár keletkezése, külmüvei, várnagyjai, tartozékai, pallósjoga, felszerelése, örsége. Meddig állott fenn ez a vár? 7

III. A tihanyi vár ujabbkori épitkezései. Ostromai s leégése. Az uj vár szerkezete. A megerősitett tihanyi apátság eladományozása egy ausztriai bencés apátságnak. A tihanyi sziget felvonója 26

IV. A tihanyi apátság mikor és hogyan került vissza magyar kézre? A tihanyi apátság hadiadója. Mikor épült a jelenleg fenálló tihanyi templom . . . 35

V. A tihanyi félszigetnek és vidékének szerepe az 1849. évi magyar függetlenségi harc alatt 37

VI. Minek tekinthető az I. Endre király emlékét őrző kő? A tihanyi templom átalakitására valamint kijavitására vonatkozó adatok 39

VII. Tihany hadászati jelentősége. Regéje és a tihanyi félsziget irodalma 44

Rajzok.

ábra

1. A tihanyi félsziget F. W. Kulcsár 1781. évi felvétele után kiegészitve a katonai részletes térkép 16—XVIII. lapjával; és szelvény 2

2. A tihanyi pogánykori vár szinhelye 1871-ben 6

3. A Szent-András templomának rom-maradványai . . 9

4. A tihanyi főoltárképen feltüntetett középkori vár romjai 10

5. A tihanyi középkori vár, külső kapu átmetszésének helye 12

lap.

6. A tihanyi középkori vár helyszine és felépitménye 13
7. Az Apáthi templom alaprajza 16
8. A csucshegyi vigyázó örök tornyának alaprajza . . 17
9. A Karlsruhéban talált tihanyi ujabbkori vár palánkkeritéseivel együtt alaprajzban 31
10. A tihanyi ujabbkori vár szelvénye az X—Y. vonalon lásd 10. ábra 31
11. A tihanyi ujabbkori vár felépitménye 34
12. Tihany 1822-ben 36
13. Áttekinthető térkép az 1849. évben felvetődött Tihany erődített helylyé való tervezetéhez 38
14. I. Endre király sirkövének tartott oszlopfő 41
15. A tihanyi apátság jelenlegi altemploma 42
16. Cimlap . . . . . .

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár